

พระไตรปิฎก
สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้
The Pali Canon
What a Buddhist Must Know

๑. อภยนิมิตฺตํ ภาวํ ภคฺฉา มรณํ สขฺยํ สขฺยํ ๑๒
๒. อภยนิมิตฺตํ ภาวํ ภคฺฉา มรณํ สขฺยํ สขฺยํ ๑๓
๓. อภยนิมิตฺตํ ภาวํ ภคฺฉา มรณํ สขฺยํ สขฺยํ ๑๔
๔. อภยนิมิตฺตํ ภาวํ ภคฺฉา มรณํ สขฺยํ สขฺยํ ๑๕
๕. อภยนิมิตฺตํ ภาวํ ภคฺฉา มรณํ สขฺยํ สขฺยํ ๑๖
๖. อภยนิมิตฺตํ ภาวํ ภคฺฉา มรณํ สขฺยํ สขฺยํ ๑๗
๗. อภยนิมิตฺตํ ภาวํ ภคฺฉา มรณํ สขฺยํ สขฺยํ ๑๘
๘. อภยนิมิตฺตํ ภาวํ ภคฺฉา มรณํ สขฺยํ สขฺยํ ๑๙
๙. อภยนิมิตฺตํ ภาวํ ภคฺฉา มรณํ สขฺยํ สขฺยํ ๒๐
๑๐. อภยนิมิตฺตํ ภาวํ ภคฺฉา มรณํ สขฺยํ สขฺยํ ๒๑

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)
Bhikkhu P. A. Payutto

พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้

© พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN: 974 91539 1 X

ดร.สมศีล ฌานวังสะ แปลเป็นภาษาอังกฤษ

– ฉบับภาษาอังกฤษ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๔๕

เป็นบทความเรื่อง ‘What a true Buddhist should know about the Pali Canon’ ในวารสาร *Manusya: Journal of Humanities* (Special Issue No. 4, 2002)

– ฉบับสองภาษา พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๔๖

คณะผู้ศรัทธาร่วมกันจัดพิมพ์เป็นธรรมทาน

จำนวน ๓๐,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด

โทรศัพท์/โทรสาร 0-2584-2241

The Pali Canon: What a Buddhist Must Know

© P. A. Payutto

ISBN: 974 91539 1 X

Translated into English by Dr Somseen Chanawangsa

– The English version first published 2002

as an article entitled ‘What a true Buddhist should know about the Pali Canon’ in *Manusya: Journal of Humanities* (Special Issue No. 4, 2002)

– The bilingual version first published 2003

คำปรารภ

วารสาร *Manusya: Journal of Humanities* ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ฉบับพิเศษ ๔, ๒๐๐๒ ว่าด้วยพระไตรปิฎก ได้ตีพิมพ์บทความของอาตมภาพเรื่อง “What a true Buddhist should know about the Pali Canon” (หน้า ๕๓-๑๓๒)

บทความข้างต้นนั้น เป็นคำแปลภาษาอังกฤษของเนื้อความที่เลือกมาจากข้อเขียนภาษาไทยของอาตมภาพ ๓ เรื่อง ผู้แปลคือ ดร.สมศีล ฌานวังสะ ราชบัณฑิต และรองศาสตราจารย์แห่งสถาบันภาษา จุฬา-จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เลือกเนื้อความจากแหล่งทั้งสามนั้นมาจัดเรียงให้เป็นบทความที่สั้นลง แต่มีสาระจบสมบูรณ์ในตัว

บัดนี้ ผู้แปล โดยการสนับสนุนของคณะผู้ศรัทธา มีอาจารย์ภาวธรรม หมอกยา แห่งคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น ได้ขออนุญาตนำบทความดังกล่าวนี้มาพิมพ์เป็นเล่มต่างหาก ชื่อว่า **พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้** เพื่อเผยแพร่ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น อาตมภาพขออนุโมทนา เพราะบทแปลที่จัดเรียงใหม่นี้เป็นประมวลความที่กะทัดรัด จะเป็นคู่มือในการศึกษาพระไตรปิฎก ช่วยเสริมความเข้าใจในพระพุทธ-ศาสนาได้พอสมควร

อนึ่ง เพื่อเสริมคุณค่าของหนังสือเล่มนี้ ผู้แปลได้นำเนื้อหาภาษาไทยที่สอดคล้องกันมาบรรจลงไปด้วยในหน้าที่คู่กับฉบับแปล พร้อมทั้งปรับถ้อยความทั้งสองฉบับให้เข้ากัน จึงหวังว่า ผู้ที่ศึกษาพระพุทธ-ศาสนาอย่างจริงจังจะได้รับประโยชน์เพิ่มขึ้นจากการอ่านเนื้อหาทั้งสองภาษาคบคู่กัน

สารบัญ

คำปรารภ	iv
บทคัดย่อ	๑
บทนำ	๓
พระพุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญา	๓
พระพุทธพจน์: แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา	๔
พระไตรปิฎก: ข้อควรรู้เบื้องต้น	๕
ภาคหนึ่ง	๗
ความสำคัญของพระไตรปิฎก	๗
พระไตรปิฎกกับพระรัตนตรัย	๗
พระไตรปิฎกกับพุทธบริษัท ๔	๘
พระไตรปิฎกกับพระสังฆกรรม ๓	๙
พระไตรปิฎกกับไตรสิกขา	๑๐
สังคายนา: การชักซ้อมทบทวนพระพุทธพจน์	๑๒
การสังคายนาคืออะไร	๑๒
ปฐมสังคายนา	๑๔
กำเนิดพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท	๑๗
พระไตรปิฎกเกิดขึ้นได้อย่างไร?	๑๗
พระไตรปิฎกมีการรักษาสืบทอดมาถึงเราได้อย่างไร?	๑๙
พระไตรปิฎกที่มีการท่องจำมีความแม่นยำเพียงไร?	๒๒
พระไตรปิฎกที่เป็นลายลักษณ์อักษรเล่า?	๒๔
ฉันท์สังคีตและภายหลังจากนั้น	๒๗
ภาคสอง	๒๙
พระไตรปิฎกเข้ากันได้กับสถานการณ์ของโลกปัจจุบัน	๒๙
การจัดหมวดหมู่คัมภีร์ในพระไตรปิฎก	๓๒
สรุปสาระของพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม (เรียงตามลำดับเล่ม)	๓๔
พระวินัยปิฎก	๓๔
พระสุตตันตปิฎก	๓๖
พระอภิธรรมปิฎก	๔๔
อรรถกถาและคัมภีร์ชั้นหลัง	๔๙
บัญชีลำดับเล่มพระไตรปิฎกจับคู่กับอรรถกถา	๕๕
คัมภีร์สำคัญอื่นๆ	๖๓
บทสรุป	๖๕
บันทึกของผู้แปล	๗๐

บทคัดย่อ

พระไตรปิฎก คือคัมภีร์ที่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หรือพระธรรมวินัย สถิตอยู่ คำว่า *ติปิฎก* ในภาษาบาลีแปลว่า “ตะกร้า ๓ ใบ [ที่บรรจุคำสอน]” หมายถึงหลักคำสอนหมวดใหญ่ ๓ หมวด

เนื่องจากพระพุทธเจ้าตรัสไว้อย่างชัดเจนว่า พระธรรมวินัยจะเป็นศาสดาแทนพระองค์ภายหลังที่พระองค์ล่วงลับไปแล้ว พระไตรปิฎกจึงเป็นที่ที่ชาวพุทธยังสามารถเข้าเฝ้าพระศาสดาของตน และศึกษาพระปริยัติศาสนา แม้พระองค์จะเสด็จปรินิพพานไปกว่า ๒,๕๐๐ ปีแล้วก็ตาม

การสังคายนาครั้งแรก ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการรวบรวมและจัดหมวดหมู่พุทธพจน์ ได้จัดขึ้นภายหลังจากพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน เนื่องจากการดำเนินการโดยที่ประชุมพระอรหันตเถระ ๕๐๐ องค์ การสังคายนาครั้งนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ดังที่เรารู้จักกันในปัจจุบัน ในระหว่างการสังคายนา เมื่อมีการลงมติยอมรับคำสอนส่วนใดแล้ว ที่ประชุมก็จะสวดพร้อมๆ กัน เนื้อหาที่สวดนี้จึงถือเป็นการรับรองว่าให้ใช้เป็นแบบแผนที่จะต้องทรงจำชนิดคำต่อคำเพื่อถ่ายทอดแก่ผู้อื่นและสืบทอดแก่นุชน

คำสอนดังที่สืบทอดกันมาด้วยปากเปล่าเช่นนี้ได้จารึกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรกในคราวสังคายนาครั้งที่ ๔ ที่จัดขึ้นในประเทศศรีลังกา เมื่อราวปี พ.ศ. ๔๖๐

หลังจากเวลาผ่านไป ๒,๕๐๐ ปีและภายหลังจากการสังคายนาครั้งสำคัญ ๖ ครั้ง พระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เก่าแก่

ที่สุด ดั้งเดิมที่สุด สมบูรณ์ที่สุด และถูกต้องแม่นยำที่สุด ที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน

ในฐานะที่เป็นแหล่งอ้างอิงขั้นสุดท้ายสูงสุด พระไตรปิฎกใช้เป็นมาตรฐานหรือเกณฑ์ตัดสินว่าคำสอนหรือวิธีปฏิบัติอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นของพระพุทธศาสนาจริงหรือไม่ ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของชาวพุทธทุกคนที่จะรักษาปกป้องพระไตรปิฎก ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการอยู่รอดของพระพุทธศาสนา และดังนั้นจึงหมายถึงต่อประโยชน์สุขของชาวโลกด้วย

หนังสือเล่มนี้จะบรรยายเรื่องราวทั่วไปเกี่ยวกับพระไตรปิฎก ด้วยการกล่าวถึงปัญหาสำคัญๆ เช่น พระไตรปิฎกคืออะไร? ทำไมจึงมีความสำคัญมาก? การสังคายนาคืออะไร และดำเนินการอย่างไร? พระไตรปิฎกมีการรักษาสืบทอดมาถึงเราได้อย่างไร? มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับโลกยุคปัจจุบันอย่างไร? นอกจากนี้ยังได้สรุปสาระโดยย่อของพระไตรปิฎกพร้อมทั้งกล่าวถึงคัมภีร์ประกอบอีกด้วย

บทนำ

พระพุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญา

ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องพระไตรปิฎกต่อไป เราจำเป็นต้องแยกให้ออกระหว่างปรัชญากับศาสนา ปรัชญาเป็นเรื่องของการคิดหาเหตุผลเป็นสำคัญ และถกเถียงกันในเรื่องเหตุผลนั้นเพื่อสนับสนุนความจริง เรื่องที่ถกเถียงหรือคิดหานั้นอาจจะไม่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่เป็นอยู่ เช่น นักปรัชญาอาจจะถกเถียงกันว่า จักรวาลเกิดขึ้นเมื่อไรและจะไปสิ้นสุดเมื่อไร โลกจะแตกเมื่อไร ชีวิตเกิดขึ้นเมื่อไร เป็นต้น และนักปรัชญาก็ไม่จำเป็นต้องดำเนินชีวิตตามหลักการอะไร หรือแม้แต่ให้สอดคล้องกับสิ่งที่ตนคิด เขาคิดหาเหตุผลหาความจริงของเขาไป โดยที่ว่าชีวิตส่วนตัวอาจจะเป็นไปในทางที่ตรงข้ามก็ได้ เช่น นักปรัชญาบางคนอาจจะเป็นคนคຸ້ມคຸ້ມร้าย บางคนลຸ່ມเลเทเมา บางคนมีทุกข์จนกระทั่งฆ่าตัวตาย

แต่ศาสนาเป็นเรื่องของการปฏิบัติ เรื่องของการดำเนินชีวิตหรือการนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในชีวิตจริง การปฏิบัตินั้นต้องมีหลักการที่แน่นอนอย่างใดอย่างหนึ่งที่ยอมรับว่าเป็นจริง โดยมีจุดหมายที่แสดงไว้อย่างชัดเจนด้วย

เพราะฉะนั้นผู้ปฏิบัติคือศาสนิกชน เริ่มต้นก็ต้องยอมรับที่จะปฏิบัติตามหลักการของศาสนานั้น ตามที่ *องค์พระศาสดา* ได้แสดงไว้ ซึ่งเราเรียกว่า *คำสอน* ด้วยเหตุนี้ ศาสนิกจึงมุ่งไปที่ตัวคำสอนของพระศาสดาซึ่งรวบรวมและรักษาสืบทอดกันมาในสิ่งที่เรียกกันว่า *คัมภีร์*

เมื่อมองในแง่นี้ พระพุทธศาสนาจึงมิใช่เป็นปรัชญา แต่เป็นศาสนา มีพระสมณโคตมเป็นพระศาสดา ซึ่งชาวพุทธทุกคนเชื่อในการ

ตรัสรู้ของพระองค์ สอนวิธีการดำเนินชีวิตที่เมื่อถึงที่สุดแล้วจะนำไปสู่เป้าหมายคือการหลุดพ้นจากความทุกข์ คัมภีร์ขนาดใหญ่นี้บรรจุหลักคำสอนเรียกว่า พระไตรปิฎก ชาวพุทธที่แท้จะต้องปฏิบัติตามคำสอนให้ถูกต้อง เพื่อให้ได้รับประโยชน์จากพระศาสนามากที่สุด และเพื่อเป็นหลักประกันวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง ก็จำเป็นต้องมีความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องพระไตรปิฎก

พระพุทธพจน์: แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

คำว่า พระพุทธศาสนา ว่าโดยทั่วไป มีความหมายกว้างมาก รวมถึงแต่หลักธรรม พระสงฆ์ องค์กร สถาบัน กิจกรรม ไปจนถึงศาสนสถาน และศาสนวัตถุ ทุกอย่าง แต่ถ้าจะเจาะลงไปให้ถึงความหมายแท้ที่เป็นตัวจริง พระพุทธศาสนาก็มีความหมายตรงไปตรงมาตามคำแปลโดยพยัญชนะของคำว่า พระพุทธศาสนา นั่นเองว่า “คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า” นี่ก็ตัวแท้ตัวจริงของพระพุทธศาสนา สิ่งอื่นนอกจากนี้เป็นส่วนขยายออกหรือถ้อยคำขึ้นมาจากคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น

เมื่อจับความหมายที่เป็นตัวแท้ได้แล้ว ก็จะมองเห็นว่า ความดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา หมายถึงความคงอยู่แห่งคำสอนของพระพุทธเจ้า หากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเลือนลางหายไป แม้จะมีบุคคล กิจกรรม ศาสนสถาน และศาสนวัตถุใหญ่โตมโหฬารมากมายเท่าใด ก็ไม่อาจถือว่ามีพระพุทธศาสนา แต่ในทางตรงข้าม แม้คำสั่งที่เป็นรูปธรรมภายนอกดังกล่าวจะสูญหาย ถ้าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ายังดำรงอยู่ คนก็ยังรู้จักพระพุทธศาสนาได้ ด้วยเหตุนี้ การดำรงรักษาพระพุทธศาสนาที่แท้จริง จึงหมายถึงการดำรงรักษาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

กล่าวให้เฉพาะลงไปอีก คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ก็ได้แก่พุทธพจน์ หรือพระดำรัสของพระพุทธเจ้านั่นเอง ดังนั้น ว่าโดยสาระ การดำรงรักษาพระพุทธศาสนา จึงหมายถึงการดำรงรักษาพระพุทธพจน์

อนึ่ง พระพุทธพจน์นั้น เป็นพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงธรรมและบัญญัติวินัยไว้ ก่อนพุทธปรินิพพานไม่นาน พระพุทธเจ้าตรัสไว้เองว่าจะไม่ทรงตั้งพระภิกษุองค์ใดเป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อพระองค์ปรินิพพานล่วงลับไป แต่ได้ทรงมอบหมายให้ชาวพุทธได้รู้กันว่า พระธรรมวินัยนั้นแหละเป็นพระศาสดาแทนพระองค์ ชาวพุทธจำนวนมากถึงกับจำพุทธพจน์ภาษาบาลีได้ว่า

โย โว อานนท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต

โส โว มมจฺจเยน สตฺถา

“ดูก่อนอานนท์! ธรรมและวินัยใด ที่เราได้แสดงแล้ว และบัญญัติแล้ว แก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลที่เราล่วงลับไป”

โดยนัยนี้ พระพุทธพจน์ จึงเป็นทั้งพระพุทธรศาสนาคือคำตรัสสอนของพระพุทธเจ้า และที่ชำระสถิตพระศาสดา โดยทรงไว้และประกาศพระธรรมวินัยแทนพระพุทธองค์

พระไตรปิฎก: ข้อควรรู้เบื้องต้น

คัมภีร์ที่บรรจุพุทธพจน์ คือพระธรรมวินัย มีชื่อที่ชาวตะวันตกรู้จักกันโดยทั่วไปว่า *Pali Canon* หรือ *Buddhist Canon* ทั้งนี้ก็เพราะว่า เป็นที่ประมวลหลักการพื้นฐานของศาสนา (=canon) ซึ่งในที่นี้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา (=Buddhist) และข้อความในคัมภีร์นี้บันทึกด้วยภาษาบาลี (=Pali) แต่คำบาลีที่เรียก พระไตรปิฎก ก็คือ ตปิฎก จากคำว่า ตี “สาม” + ปิฎก “ตำรา,

คัมภีร์, หรือ กระจาด (อันเป็นภาชนะบรรจุของ)” ซึ่งตามตัวอักษรใช้หมายถึงคำสอนหมวดใหญ่ ๓ หมวด คือ

พระวินัยปิฎก ได้แก่ประมวลระเบียบข้อบังคับของบรรพชิตที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุและภิกษุณี

พระสุตตันตปิฎก ได้แก่ประมวลพระสูตรหรือคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงชักเยื้องไปต่างๆ ให้เหมาะกับบุคคลสถานที่ เหตุการณ์ มีเรื่องราวประกอบ

พระอภิธรรมปิฎก ได้แก่ประมวลคำสอนที่เป็นเนื้อหาหรือหลักวิชาล้วนๆ ไม่เกี่ยวด้วยบุคคลหรือเหตุการณ์ ไม่มีเรื่องราวประกอบ

อันที่จริง พระไตรปิฎกมิใช่คัมภีร์เพียงเล่มเดียว แต่เป็นคัมภีร์ชุดใหญ่ที่มีเนื้อหาถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ๓ ฉบับพิมพ์ด้วยอักษรไทยนิยมจัดแยกเป็น ๔๕ เล่ม เพื่อหมายถึงระยะเวลา ๔๕ พรรษาแห่งพุทธกิจ นับรวมได้ถึง ๒๒,๓๗๕ หน้า (ฉบับสยามรัฐ) หรือเป็นตัวอักษรประมาณ ๒๔,๓๐๐,๐๐๐ ตัว แต่แต่ละปิฎกมีการจัดแบ่งหมวดหมู่บทตอน ซอยออกไปมากมายซับซ้อน (โปรดดูเค้าโครงในการจัดหมวดหมู่ในแผนภูมิหน้า ๓๓)

ภาคหนึ่ง

ความสำคัญของพระไตรปิฎก

ความสำคัญของพระไตรปิฎกต่อการธำรงรักษาพระศาสนานั้น เราจะเข้าใจได้ชัดยิ่งขึ้นเมื่อมองเห็นความสัมพันธ์ของพระไตรปิฎก กับส่วนอื่นๆ ของพระพุทธศาสนา

• พระไตรปิฎกกับพระรัตนตรัย

เหตุผลหลักที่พระไตรปิฎกมีความสำคัญอย่างยิ่งवादก็คือ เป็นที่รักษาพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นไตรสรณะของชาวพุทธทุกคนเช่นกัน ดังนี้

(๑) พระไตรปิฎกเป็นที่สถิตของพระพุทธเจ้า อย่างที่ได้บอกตั้งแต่ต้นแล้วว่า ธรรมวินัยจะเป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว ในแง่นี้ ชาวพุทธจึงยังคงสามารถเข้าเฝ้าพระศาสดาในพระไตรปิฎกได้ แม้พระองค์จะล่วงลับไปกว่า ๒,๕๐๐ ปีแล้วก็ตาม

(๒) พระไตรปิฎกทำหน้าที่ของพระธรรม เรารู้จักพระธรรมวินัย คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจากพระไตรปิฎก พระธรรมวินัยนั้น เราเรียกสั้นๆ ว่า พระธรรม เวลาเราจะแสดงอะไรเป็นสัญลักษณ์แทนพระธรรม เราก็มักใช้พระไตรปิฎกเป็นเครื่องหมายของพระธรรม

(๓) พระไตรปิฎกเป็นที่รองรับพระสงฆ์ พระสงฆ์นั้นเกิดจากพุทธ-บัญญัติในพระไตรปิฎก หมายความว่า พระภิกษุทั้งหลายที่

รวมเป็นภิกษุ □ สังฆะคือภิกษุสงฆ์นั้น บวชขึ้นมาและอยู่ได้ด้วยพระวินัย

วินัยปิฎกเป็นที่บรรจุไว้ซึ่งกฎเกณฑ์ กติกา ที่รักษาไว้ซึ่งภิกษุสังฆะ ส่วนสังฆะนั้นก็ทำหน้าที่เป็นผู้ที่จะรักษาสืบทอดพระศาสนา สังฆะจึงผูกพันเนื่องอยู่ด้วยกันกับพระไตรปิฎก

รวมความว่า พระรัตนตรัย ต้องอาศัยพระไตรปิฎกเป็นที่ปรากฏตัวแก่ประชาชนชาวโลก เริ่มตั้งแต่พุทธศาสนิกชนเป็นต้นไป พระไตรปิฎก จึงมีความสำคัญในฐานะเป็นที่ปรากฏของพระรัตนตรัย ดังนั้น การธำรงพระไตรปิฎกจึงเป็นการธำรงไว้ซึ่งพระรัตนตรัย ซึ่งก็คือการธำรงรักษาพระพุทธศาสนา

• พระไตรปิฎกกับพุทธบริษัท ๔

พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า พระองค์จะปรินิพพานต่อเมื่อพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลายทั้งปวง คือ พระภิกษุ ทั้งเถระ ทั้งมัชฌิมะ ทั้งนวกะ ภิกษุณีก็เช่นเดียวกัน พร้อมทั้งอุบาสก อุบาสิกา ทั้งที่ถือพรหมจรรย์ และที่เป็นผู้ครองเรือนทั้งหมด ต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติที่จะรักษาพระศาสนาได้ คือ

(๑) ต้องเป็นผู้มีความรู้ เข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ดี และประพฤติปฏิบัติได้ถูกต้องตามคำสอน

(๒) นอกจากรู้เข้าใจเอง และปฏิบัติได้ดีแล้ว ยังสามารถบอกกล่าวแนะนำสั่งสอนผู้อื่นได้ด้วย

(๓) เมื่อมีปรีวาทเกิดขึ้น คือ คำจ้วงจาบสอนคลาดเคลื่อน ผิดเพี้ยนจากพระธรรมวินัย ก็สามารถชี้แจงแก้ไขได้ด้วย

ตอนที่พระองค์จะปรินิพพานนั้น มารก็มากราบทูลว่า เวลานี้ พุทธ-บริษัท ๔ มีคุณสมบัติพร้อมอย่างที่คุณองค์ได้ตรัสเหมือนกับ

เป็นเงื่อนไขไว้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่าเป็นอย่างนั้น จึงทรงรับที่จะปรินิพพาน โดยทรงปลงพระชนมายุสังขาร

พุทธคำรัสนี้ ก็เหมือนกับว่าพระพุทธเจ้าทรงฝากพระพุทธศาสนาไว้กับพุทธบริษัททั้ง ๔ แต่ต้องมองให้ตลอดด้วยว่า ทรงฝากพระพุทธศาสนาไว้กับพุทธบริษัทที่เป็นอย่างไร

ชาวพุทธจะเป็นผู้มีคุณสมบัติถูกต้องที่จรรโลงพระศาสนาไว้ ก็เริ่มด้วยมีคัมภีร์ที่จะให้เรียนรู้เข้าใจพระธรรมวินัยอันเป็นของแท้ก่อน

เป็นอันว่า ในแง่นี้พระไตรปิฎกก็เป็นหลักของพุทธบริษัท ต้องอยู่คู่กับพุทธบริษัท โดยเป็นฐานให้แก่พุทธบริษัท ซึ่งจะทำให้ชาวพุทธเป็นผู้มีคุณสมบัติที่จะรักษาพระศาสนาไว้ได้

สองฝ่ายนี้ คือ ตัวคนที่ จะรักษาพระศาสนา กับตัวพระศาสนาที่จะต้องรักษา ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน พระศาสนาจะดำรงอยู่และจะเกิดผลเป็นประโยชน์ ก็ต้องมาปรากฏที่ตัวพุทธบริษัท ๔ ต้องอาศัยพุทธบริษัท ๔ เป็นที่รักษาไว้ พร้อมกันนั้นในเวลาเดียวกัน พุทธบริษัท ๔ จะมีความหมายเป็นพุทธบริษัทขึ้นมาได้ และจะได้ประโยชน์จากพระพุทธศาสนา ก็เพราะมีธรรมวินัยที่รักษาไว้ในพระไตรปิฎกเป็นหลักอยู่

• พระไตรปิฎกกับพระสัทธรรม ๓

อีกแง่หนึ่ง พระพุทธศาสนานี้ ตัวแท้ตัวจริงถ้าสรุปง่ายๆ ก็เป็น ๓ ดังที่เรียกว่าเป็น **สัทธรรม ๓** คือ **ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ**

ปริยัติ ก็คือพุทธพจน์ที่เรานำมาเล่าเรียนศึกษา ซึ่งอยู่ในพระไตรปิฎก ถ้าไม่มีพระไตรปิฎก พุทธพจน์ก็ไม่สามารถมาถึงเราได้ เราอาจกล่าวได้ว่า ปริยัติเป็นผลจากปฏิเวธ และเป็นฐานของการปฏิบัติ

พระพุทธเจ้าเมื่อทรงบรรลุผลการปฏิบัติของพระองค์แล้ว จึงทรงนำประสบการณ์ที่เป็นผลจากการปฏิบัติของพระองค์นั้นมาเรียบ

เรียงร้อยกรองสั่งสอนพวกเรา คือทรงสั่งสอนพระธรรมวินัยไว้ คำสั่งสอนของพระองค์นั้น ก็มาเป็นปรีชาของเรา คือเป็นสิ่งที่เราจะต้องเล่าเรียน แต่ปรีชาที่เป็นผลจากปฏิเวธนั้น หมายถึงปฏิเวธของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ คือผลการปฏิบัติของพระพุทธเจ้า และที่พระพุทธเจ้าทรงยอมรับเท่านั้น ไม่เอาผลการปฏิบัติของโยคี ฤาษี คาสส นักพรต □ชีพร อาจารย์ เจ้าลัทธิ หรือศาสดาอื่นใด

ถ้าไม่ได้เล่าเรียนปรีชา ไม่รู้หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า การปฏิบัติของเราก็เขว ก็ผิด ก็เอน ออกนอกพระพุทธศาสนา ถ้าปฏิบัติผิด ก็ได้ผลที่ผิด หลอกตัวเองด้วยสิ่งที่พบซึ่งตนหลงเข้าใจผิด ปฏิเวธก็เกิดขึ้นไม่ได้

ถ้าไม่มีปรีชาเป็นฐาน ปฏิบัติและปฏิเวธก็พลาดหมด เป็นอันว่าล้มเหลวไปด้วยกัน

พูดง่ายๆ ว่า จากปฏิเวธของพระพุทธเจ้า ก็มาเป็นปรีชาของเรา แล้วเราก็ปฏิบัติตามปรีชาที่นั้น เมื่อปฏิบัติถูกต้อง ก็บรรลุปฏิเวธอย่างพระพุทธเจ้า ถ้าจริงนี่ยังดำเนินไป พระศาสนาของพระพุทธเจ้าก็ยังคงอยู่

ปรีชาที่มาจากปฏิเวธของพระพุทธเจ้า และเป็นฐานแห่งการปฏิบัติของพวกเราเหล่าพุทธบริษัททั้งหลาย ก็อยู่ในพระไตรปิฎกนี้แหละ

ฉะนั้น มองในแง่นี้ก็มีความหมายว่า ถ้าเราจะรักษาปรีชาปฏิบัติ และปฏิเวธไว้ ก็ต้องรักษาพระไตรปิฎกนั่นเอง

ตกลงว่า ในความหมายที่จัดแบ่งตัวพระศาสนาเป็นสัทธรรม ๓ หรือบางทีแยกเป็นศาสนา ๒ คือ ปรีชาศาสนา กับ ปฏิบัติศาสนา นั้นรวมความก็อยู่ที่พระไตรปิฎกเป็นฐาน จึงต้องรักษาพระไตรปิฎกไว้ เมื่อรักษาพระไตรปิฎกได้ ก็รักษาพระพุทธศาสนาได้

• พระไตรปิฎกกับไตรสิกขา

อีกแห่งหนึ่ง เราอาจมองลึกลงไปถึงขั้นที่เอาพระพุทธศาสนาเป็นเนื้อเป็นตัวของเรา หรือเป็นชีวิตของแต่ละคน

พระพุทธศาสนาในความหมายที่เป็นแก่นสารแท้ๆ ก็คือผลที่เกิดขึ้นเป็นความดี เป็นความเจริญก้าวหน้าองงามขึ้น หรือเป็นการพัฒนาขึ้นของไตรสิกขาในชีวิตของเรานี้เอง

พระพุทธศาสนาชนิดที่เป็นเนื้อเป็นตัวเป็นชีวิตของเรานี้ ก็ต้องอาศัยพระไตรปิฎกอีกเช่นกัน เพราะว่าพระพุทธศาสนาในความหมายนี้ หมายถึงการที่สามารถละโลกะ โทสะ โมหะ ได้ การที่จะละ โลกะ โทสะ โมหะ ได้ ก็ด้วยการปฏิบัติตาม สีล สมาธิ ปัญญา

อนึ่ง ในการจัดระเบียบหมวดหมู่คำสอนเป็นพระไตรปิฎก ตามที่นิยมสืบกันมา จะนำแต่ละปิฎกไปเชื่อมโยงสัมพันธ์กับไตรสิกขาแต่ละข้อ ดังนี้

- พระวินัยปิฎก เป็นแหล่งที่รวมศีลของพระสงฆ์ ทั้งศีล ๒๒๗ ข้อในปาติโมกข์กับศีลนอกปาติโมกข์ พระวินัยปิฎกจึงถือเป็นเรื่องวินัยหรือเรื่องศีล คือการฝึกหัดพัฒนาพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายและวาจา

- พระสุตตันตปิฎก ความจริงมีครบหมด มีทั้งศีล สมาธิ ปัญญา แต่ท่านชี้ให้เห็นจุดเด่นของพระสุตตันตปิฎกว่าเน้นหนักในสมาธิ คือการพัฒนาจิตใจ

- พระอภิธรรมปิฎก เน้นหนักด้านปัญญา พุคอย่างปัจจุบันว่าเป็นเนื้อหาทางวิชาการล้วนๆ ยกเอาสภาวะธรรมที่ละเอียดประณีตลึกซึ้งขึ้นมาวิเคราะห์ห้วิจัย จึงเป็นเรื่องของปัญญา ต้องใช้ปัญญาญาณอันลึกซึ้ง

ถ้าใครปฏิบัติตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา ที่แสดงไว้ในพระไตรปิฎก ชีวิตของผู้นั้นจะกลายเป็นเหมือนตัวพระพุทธรูปศาสนาเอง เหมือนดังว่าเรารักษาพระพุทธรูปไว้ด้วยชีวิตของเรา ตราบใดชีวิตเรายังอยู่ พระพุทธรูปศาสนาก็ยังคงอยู่ เราอยู่ไหน เราเดินไปไหน พระพุทธรูปศาสนาก็อยู่ที่นั่นและก้าวไปถึงนั่น

อย่างนี้เรียกว่าพระพุทธรูปศาสนายู่ด้วยวิธีการรักษาอย่างสูงสุด พูดได้ว่า พระไตรปิฎกเข้ามาอยู่ในเนื้อตัวของคนแล้ว ไม่ใช่อยู่แค่เป็นตัวหนังสือ

แต่ก่อนจะมาอยู่ในตัวคนได้ ก็ต้องมีกัมภีร์พระไตรปิฎกนี้แหละ เป็นแหล่งบรรจุรักษาไว้ แม้แต่เราจะปฏิบัติให้สูงขึ้นไป เราก็ต้องไปปรึกษาพระอาจารย์ที่เรียนมาจากพระไตรปิฎก หรือจากอาจารย์ที่เรียนต่อมาจากอาจารย์รุ่นก่อนที่เรียนมาจากพระไตรปิฎก ซึ่งอาจจะถ่ายทอดกันมาหลายสิบทอด ถ้าเราอ่านภาษาบาลีได้ ก็ไปค้นพระไตรปิฎกเอง ถ้าไม่ได้ ก็ไปถามพระอาจารย์ผู้รู้ให้ท่านช่วยค้นให้ เมื่อค้นได้ความรู้ในหลักคำสอนมาแล้ว เราก็สามารถปฏิบัติถูกต้อง ให้เจริญอกงามในศีล สมาธิ ปัญญา ยิ่งๆ ขึ้นไป

สรุปว่า เราชาวพุทธอิงอาศัยพระไตรปิฎกโดยตรง ด้วยการนำหลักคำสอนมาปฏิบัติให้เกิดผลในชีวิตจริง

สังคายนา: การชักซ้อมทบทวนพุทธพจน์

การสังคายนาคืออะไร

ในเมื่อการดำรงรักษาพระพุทธรูปเป็นสาระของการดำรงรักษาพระพุทธรูปศาสนาอย่างนี้ จึงถือเป็นความจำเป็นและสำคัญสูงสุดในพระพุทธรูปศาสนา ที่จะดำรงรักษาพระพุทธรูป

ดังนั้น ความพยายามรักษาพระพุทธพจน์จึงมีตลอดมา ตั้งแต่พุทธกาล คือตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่

ตอนนั้นก็ปลายพุทธกาลแล้ว นิครนถนาฏบุตรผู้เป็นศาสดาของศาสนาเซนได้สิ้นชีวิตลง สาวกของท่านไม่ได้รวบรวมคำสอนไว้ และไม่ได้ตกลงกันไว้ให้ชัดเจน ปรากฏว่าเมื่อศาสดาของศาสนาเซนสิ้นชีวิตไปแล้ว สาวกลูกศิษย์ลูกหาก็แตกแยกทะเลาะวิวาทกันว่า ศาสดาของตนสอนว่าอย่างไร

ครั้งนั้น ท่านพระจุนทเถระได้นำข่าวนี้นี้มากราบทูลแด่พระพุทธเจ้า และพระองค์ได้ตรัสแนะนำให้พระสงฆ์ทั้งปวงร่วมกันสังคายนาธรรมทั้งหลายไว้ เพื่อให้พระศาสนาดำรงอยู่ยั่งยืนเพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชน

เวลานั้น พระสารีบุตรอัครสาวกยังมีชีวิตอยู่ คราวหนึ่งท่านปรารภเรื่องนี้แล้วก็กล่าวว่า ปัญหาของศาสนาเซนนั้นเกิดขึ้นเพราะว่าไม่ได้รวบรวมร้อยกรองคำสอนไว้ เพราะฉะนั้นพระสาวกทั้งหลายทั้งปวงของพระพุทธเจ้าของเราควรจะได้ทำการสังคายนา คือรวบรวมร้อยกรองประมวลคำสอนของพระองค์ไว้ให้เป็นหลัก เป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวกัน

เมื่อปรารภเช่นนี้แล้วพระสารีบุตรก็ได้แสดงวิธีการสังคายนาไว้เป็นตัวอย่าง เฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้าซึ่งมีพระสงฆ์ประชุมเฝ้าพร้อมอยู่ โดยท่านได้รวบรวมคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นข้อธรรมต่างๆ มาแสดงตามลำดับหมวด ตั้งแต่หมวดหนึ่ง ไปจนถึงหมวดสิบ เมื่อพระสารีบุตรแสดงจบแล้ว พระพุทธเจ้าก็ได้ประทานสาธุการ หลักธรรมที่พระสารีบุตรได้แสดงไว้นี้ จัดเป็นพระสูตรหนึ่งเรียกว่า *สังคีติสูตร* แปลง่ายๆ ว่า “พระสูตรว่าด้วยการสังคายนาหรือสังคีติ” มีมาในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย

วิธีรักษาพระพุทธรูปนั้น ก็คือการรวบรวมคำสั่งสอนที่
 พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ แล้วจัดหมวดหมู่ให้กำหนดจดจำได้ง่าย และ
 ชักซ้อมทบทวนกันจนลงตัว แล้วสวดสาธยายพร้อมกันแสดงความ
 ขอมรับเป็นแบบแผนเพื่อทรงจำสืบทอดกันมา วิธีการนี้เรียกว่า
 สังคายนา หรือ สังคีติ ซึ่งแปลตามตัวอักษรว่า การสวดพร้อมกัน
 (จาก ส “พร้อมกัน” + คายน หรือ คีติ “การสวด”)

คำว่า *สังคายนา* เวลาแปลเป็นภาษาอังกฤษมีใช้หลายคำ คือ *rehearsal* บ้าง *communal recital* บ้าง และ *communal recitation* บ้าง บางทีก็ไปเทียบกับแนวคิดแบบตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มักเรียกการสังคายนาเป็น *Buddhist Council* ในทางกลับกัน คำว่า *council* (เช่น *Vatican Council* ในศาสนาคริสต์) เราก็แปลว่า *สังคายนา* ความหมายของทั้งสองคำนี้เทียบกันได้ในบางแง่ แต่ที่จริงไม่เหมือนกันเลย

การประชุม *Council* ของศาสนาคริสต์ เป็นการมาตกลงกันในเรื่องข้อขัดแย้งด้านหลักคำสอน และแม้กระทั่งกำหนดหลักความเชื่อและวางนโยบายในการเผยแผ่ศาสนาของเขา แต่การสังคายนาในพระพุทธศาสนา เป็นการรักษาคำสอนเดิมของพระพุทธเจ้าไว้ให้แม่นยำที่สุด ไม่ให้ใครมาเที่ยวแก้ไขให้คลาดเคลื่อนหรือตัดแต่งต่อเติมตามใจชอบ เราเพียงมาตรวจทาน มาซักซ้อมทบทวนกัน ใครที่เชื่อถือหรือสั่งสอนคลาดเคลื่อน หรือผิดเพี้ยนไป ก็มาปรับให้ตรงตามของแท้แต่เดิม

ปฐมสังคายนา

แม้ว่าท่านพระสารีบุตรได้แสดงตัวอย่างวิธีการทำสังคายนาไว้ ท่านก็ไม่ได้อยู่ที่ที่จะทำงานนี้ต่อ เพราะว่าได้ปรินิพพานก่อนพระพุทธเจ้า แต่ก็มีพระสาวกผู้ใหญ่ที่ได้ดำเนินงานนี้ต่อมาโดยไม่ได้ละทิ้ง กล่าวคือพระมหากัสสปเถระ ซึ่งตอนที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานนั้น เป็นพระสาวกผู้ใหญ่ มีอายุพรรษามากที่สุด

พระมหากัสสปเถระนั้น ทราบข่าวปรินิพพานของพระพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้วได้ ๗ วัน ขณะที่ท่านกำลังเดินทางอยู่ พร้อมด้วยหมู่ลูกศิษย์จำนวนมาก

เมื่อได้ทราบข่าวนั้น ลูกศิษย์ของพระมหากัสสปะจำนวนมาก ซึ่งยังเป็นปฤชนอยู่ ก็ได้ร้องไห้คร่ำครวญกัน ณ ที่นั้นมีพระภิกษุที่บวชเมื่อแ่ก่งค์หนึ่ง ชื่อว่าสุภัททะ ได้พูดขึ้นมาว่า “ท่านทั้งหลายจะร้องไห้กันไปทำไม พระพุทธเจ้าปรินิพพานนี้ก็ดีไปอย่าง ก็ว่า ตอนทีพระองค์ยังอยู่นั้น พระองค์ก็คอยดูแลคอยกวาดขัน ตรัสห้ามไม่ให้ทำสิ่งโน้นสิ่งนี้ แนะนำให้ทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ พวกเราก็กลำบาก ต้องคอยระมัดระวังตัว ทีนี้พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วนี้ พวกเราคงจะทำอะไรได้ตามชอบใจ ชอบอะไรก็ทำ ไม่ชอบอะไรก็ไม่ทำ”

พระมหากัสสปเถระได้ฟังคำนี้แล้ว ก็นึกคิดอยู่ในใจว่า พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปใหม่ๆ แ่ก่นี้ ก็ยังมีคนคิดที่จะประพฤติปฏิบัติให้วิปริตไปจากพระธรรมวินัย ท่านก็เลยคิดว่าควรจะทำการสังคายนา

ท่านวางแผนว่าจะชักชวนพระเถระผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นพระอรหันต์ทั้งหลายที่มีอยู่สมัยนั้น ซึ่งล้วนทันเห็นพระพุทธเจ้า ได้ฟังคำสอนของพระองค์มาโดยตรง และได้อยู่ในหมู่สาวกที่เคยสนทนาตรวจสอบกันอยู่เสมอ รู้ว่าอะไรเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า จะชวนให้มาประชุมกัน มาช่วยกันแสดง ถวายทอด รวบรวมประมวลคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วตกลงวางมติไว้ ก็คือคิดว่าจะทำสังคายนา

แต่เฉพาะเวลานั้น ท่านต้องเดินทางไปยังเมืองกุสินารา แ่ก่ก็เป็นประธานในการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ในพระราชูปถัมภ์ของกษัตริย์มัลละทั้งหลาย

เมื่องานถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว ท่านก็ดำเนินงานตามที่ได้คิดไว้ คือได้ชักชวนนัดหมายกับพระอรหันต์ผู้ใหญ่ เพื่อจะทำการสังคายนา

ต่อจากนั้นก็เป็นเรื่องของงานใหญ่แห่งการสังคายนา ซึ่งมีการเตรียมการถึง ๓ เดือน ก่อนที่จะประชุมที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ณ ภูเขาชื่อเวภาระ นอกเมืองราชคฤห์ ในพระราชูปถัมภ์ของพระเจ้าอชาตศัตรู

ในการประชุมนี้ พระมหากัสสปเถระทำหน้าที่เป็นประธาน โดยเป็นผู้ซักถามหลักคำสอน ซึ่งพระพุทธเจ้าเองทรงแบ่งไว้เป็น ๒ ส่วน เรียกว่า **ธรรม** ส่วนหนึ่ง และ **วินัย** ส่วนหนึ่ง

ธรรม คือหลักคำสอนว่าด้วยความจริงของสิ่งทั้งหลาย พร้อมทั้งข้อประพฤติปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำตรัสแสดงไว้โดยสอดคล้องกับความจริงนั้น

ส่วน **วินัย** คือประมวลพุทธบัญญัติเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ต่างๆ ในการเป็นอยู่ของภิกษุและภิกษุณี

ด้วยเหตุนี้จึงเรียกพระพุทธศาสนา ด้วยคำสั้นๆ ว่า **ธรรมวินัย** การสังคายนาคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงเป็นการสังคายนาพระธรรมวินัย

ในการสังคายนาครั้งนี้ มีการเลือกพระเถระ ๒ องค์ที่มีความโดดเด่นในการทรงจำพระพุทธพจน์ได้แม่นยำ และเชี่ยวชาญในแต่ละด้านของพระธรรมวินัย

ฝ่ายธรรมนั้น ผู้ที่ได้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา เพราะติดตามพระองค์ไป อยู่ใกล้ชิด เป็นผู้อุปฐากของพระองค์ ก็คือพระอานนท์ ที่ประชุมก็ให้พระอานนท์เป็นผู้นำเอาธรรมมาแสดงแก่ที่ประชุม

ส่วนด้านวินัย พระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระอุบาลีไว้ว่าเป็นเอตทัคคะ ที่ประชุมก็คัดเลือกพระอุบาลีให้มาเป็นผู้นำในด้านการวิชันาเรื่องของวินัย

เมื่อได้ตัวบุคคลเรียบร้อยแล้ว พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ก็เริ่มประชุมกัน จากนั้นก็ให้พระเถระทั้งสององค์นำพุทธพจน์มาสาธยายแสดงแก่ที่ประชุม โดยประธานในที่ประชุมคือพระมหากัสสปะวางแนวการนำเสนอ ด้วยการซักถามอย่างเป็นระบบ คือตามลำดับและเป็นหมวดหมู่

พุทธพจน์ พร้อมทั้งเรื่องราวเกี่ยวข้องกับแวดลอม ที่นำมาสาธยายนี้ ถ้าเป็นครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าก็ทรงรับรองด้วยพระองค์เอง แต่ในการสังคายนาครั้งที่ ๑ ก็ต้องอาศัยที่ประชุมพระอรหันต์เถระทั้ง ๕๐๐ องค์รับรองแทน เมื่อได้มาร่วมกันเกี่ยวกับเนื้อหาในเรื่องใดพระเถระในที่ประชุมก็สวดพร้อมกัน เนื้อหาที่ผ่านการรับรองก็จะถือเป็นที่ยุติให้เป็นแบบแผนที่จะทรงจำถ้อยทอดกันต่อมา

การประชุมเพื่อทำสังคายนาครั้งประวัติศาสตร์นี้ดำเนินอยู่เป็นเวลา ๗ เดือนจึงเสร็จสิ้น มีเรื่องราวปรากฏในพระวินัยปิฎก จุลวรรค

กำเนิดพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

คำสอนที่ลงมติดังไว้อย่างนี้ซึ่งเรานับถือกันมา เรียกว่า **เถรวาท** แปลว่า “คำสอนที่วางไว้เป็นหลักการของพระเถระ” คำว่า **เถระ** ในที่นี้ หมายถึงพระเถระ ๕๐๐ องค์ผู้ประชุมทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่วาปีไปแล้วนี้

พระพุทธศาสนาซึ่งถือตามหลักที่ได้สังคายนาครั้งแรกดังกล่าวมานี้ เรียกว่า **พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท** หมายความว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คือพระธรรมวินัย ทั้งถ้อยคำและเนื้อความ อย่างไรที่ท่านสังคายนาถ้อยคำไว้นั้น ก็ทรงจำกันมาอย่างนั้น ถือตามนั้นโดยเคร่งครัด

เพราะฉะนั้นจึงต้องรักษาแม้แต่ตัวภาษาเดิมด้วย หมายความว่า รักษาถ้อยคำข้อความดั้งเดิมที่เป็นของแท้ของจริง ภาษาที่ใช้รักษาพระ

ธรรมวินัยไว้นี้ ได้แก่ภาษาบาลี เพราะฉะนั้น คำสอนของเถรวาทจึงรักษาไว้ในภาษาบาลีตามเดิม คงไว้อย่างที่ท่านสังคายนา

พระไตรปิฎกเกิดขึ้นได้อย่างไร

ในการสังคายนา นอกจากจะประมวลคือรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ ก็มีการจัดหมวดหมู่ไปด้วย การจัดหมวดหมู่นั้นก็เพื่อให้ทรงจำได้สะดวก และง่ายต่อการแบ่งหน้าที่กันในการรักษากับทั้งแก่อุทธต่อการศึกษาค้นคว้าด้วย

นอกจากแบ่งโดยส่วนใหญ่เป็น **ธรรม** กับ **วินัย** แล้ว ก็ยังมีการจัดแยกซอยย่อยออกไปอีก

ธรรมนั้นต่างจากวินัยซึ่งมีขอบเขตแคบกว่า เพราะวินัยเป็นเรื่องของบทบัญญัติเกี่ยวกับการรักษาสังฆะ คือคณะสงฆ์ไว้ เพื่อให้ชุมชนแห่งพระภิกษุและพระภิกษุณีดำรงอยู่ด้วยดี แต่ธรรมเป็นคำสอนที่ครอบคลุมพระพุทธศาสนาทั้งหมด สำหรับพุทธบริษัททั้ง ๔ เนื่องจากธรรมมีมากมาย จึงมีการแบ่งหมวดหมู่ออกไปอีก โดยแยกขึ้นแรกเป็น ๒ ก่อน คือ

๑. ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไปตามกาลเทศะ

เมื่อบุคคลที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปพบทูลถาม พระองค์ก็ตรัสตอบไป คำตอบ หรือคำสนทนาที่ทรงได้ตอบกับชาวนา พรหมณ์ กษัตริย์ หรือเจ้าชาย แต่ละเรื่องๆ ก็จบไปในตัว เรื่องหนึ่งๆ นี้ เรียกว่า **สูตระ** (หรือ **สูตร**) หนึ่งๆ ธรรมที่ตรัสแสดงแบบนี้ ได้รวบรวมจัดไว้พวกหนึ่ง เรียกว่า **สูตรตันตะ** (หรือ **พระสูตร**)

๒. ธรรมอีกประเภทหนึ่ง คือธรรมที่แสดงไปตามเนื้อหา ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ ไม่คำนึงว่าใครจะฟังทั้งสิ้น เอาแต่เนื้อหาเป็นหลัก คือเป็นวิชาการล้วนๆ

เมื่อยกหัวข้อธรรมอะไรขึ้นมา ก็อธิบายให้ชัดเจนไปเลย เช่นยกเรื่องขันธ ๕ มา ก็อธิบายไปว่าขันธ ๕ นั้นคืออะไร แบ่งออกเป็นอะไรบ้าง แต่ละอย่างนั้นเป็นอย่างไรๆ อธิบายไปจนจบเรื่องขันธ ๕ หรือว่าเรื่องปัจจุสมุปบาทก็อธิบายไปในแง่ด้านต่างๆ จนกระทั่งจบเรื่อง □ ปฏิจจสมุปบาทนั้น ธรรมที่แสดงเอาเนื้อหาเป็นหลักอย่างนี้ ก็จัดเป็นอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า *อภิธัมมะ* (หรือ *พระอภิธรรม*)

เมื่อแยกธรรมเป็น ๒ ส่วน คือเป็นพระสูตรกับพระอภิธรรมแล้วมีวินัยเดิมอีกหนึ่ง ซึ่งก็คงเป็นวินัยอยู่เท่านั้น ก็เกิดเป็นการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยอีกแบบหนึ่ง เป็นปิฎก ๓ ที่เรียกว่า *พระไตรปิฎก*

ปิฎก แปลว่า “ตะกร้า” หรือ “กระจาด” โดยมีความหมายเชิงเปรียบเทียบว่าเป็นที่รวบรวม ตะกร้า กระจาด กระจุง หรือปุงกิ้นั้น เป็นที่รวบรวมทัฬหีการอย่างใด แต่ละปิฎกก็รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่จัดแบ่งเป็นหมวดหมู่ใหญ่อย่างนั้น

พระไตรปิฎกมีการรักษาสืบทอดมาถึงเราได้อย่างไร

การสังคายนา หรือสังคีติ ครั้งที่ ๑ นี้ ย่อมเป็นสังคายนาครั้งสำคัญที่สุด เพราะพุทธพจน์ที่รวบรวมประมวลมาทรงจำเป็นแบบแผนหรือเป็นมาตรฐานไว้ครั้งนี้มีเท่าใด ก็คือได้เท่านั้น ต่อจากนั้น ก็มีแต่จะต้องทรงจำรักษาพุทธพจน์ที่รวมได้ในสังคายนาครั้งที่ ๑ นี้ไว้ให้ถูกต้องแม่นยำ บริสุทธิ์หมดจด และครบถ้วนที่สุด พุทธสันๆ ว่า บริสุทธบริบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ ในเวลาหลังจากนี้ พระเถระผู้รักษาพุทธพจน์จึงเน้นวิธีการรักษาด้วยการสาธยาย และการมอบหมายหน้าที่ในการทรงจำแต่ละหมวดหมู่ เป็นต้น

โดยนัยดังกล่าว การสังคายนาที่มีความหมายเป็นการรวบรวมพุทธพจน์แท้จริง ก็มีแค่ครั้งที่ ๑ นี้ การสังคายนาครั้งต่อๆ มา ก็คือการที่พระเถระผู้ทรงจำรักษาพุทธพจน์ทั้งหลายมาประชุมกัน ชักซ้อม □ ทบทวนทานพุทธพจน์ที่รักษาต่อกันมาตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๑ นั้น ให้คงอยู่บริสุทธิ์บริบูรณ์ที่สุด คือ ครอบถ้วนแม่นยำและไม่มีแปลกปลอม

เนื่องจากต่อมามีภาระเพิ่มขึ้นในด้านป้องกันคำสอนและการประพฤติปฏิบัติแปลกปลอม การทรงจำรักษาพุทธพจน์จึงเน้นเพิ่มขึ้นในแง่การนำพุทธพจน์ที่ทรงจำรักษาไว้นั้นมาเป็นมาตรฐานตรวจสอบคำสอนและการปฏิบัติทั้งหลายที่อ้างว่าเป็นของพระพุทธานุศาสน์ เป็นเหตุให้คำว่า *สังคายนา* ในภาษาไทยมีนัยขยายหรืองอกออกไป คือความหมายว่าเป็นการชำระสะสางคำสอนและวิธีปฏิบัติที่แปลกปลอม

ยิ่งกว่านั้น ในกาลนานต่อมา คนบางส่วนยึดเอาความหมายออกนี้เป็นความหมายหลักของการสังคายนา จนถึงกับลืมความหมายที่แท้จริงของการสังคายนาไปเลยก็มี จนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบันนี้ บางทีบางคนไปไกลมากถึงกับเข้าใจผิดว่าผู้ประชุมสังคายนามาช่วยกันตรวจสอบคำสอนในพระไตรปิฎก ว่ามีทัศนะหรือความคิดเห็นที่ผิดหรือถูก ซึ่งเท่ากับมาวินิจฉัยว่าพระพุทธเจ้าสอนไว้ผิดหรือถูก ที่นั่นที่นี้ แล้วจะมาปรับแก้กัน ฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องเข้าใจความหมายของ *สังคายนา* ให้ถูกต้อง ให้แยกได้ว่าความหมายใดเป็นความหมายที่แท้จริง ความหมายใดเป็นนัยที่งอกออกมา

การสังคายนา หรือสังคีติ ในความหมายแท้ ที่เป็นการประชุมกันชักซ้อมทบทวนรักษาพุทธพจน์เท่าที่มีมาถึงเราไว้ ให้ครบถ้วนแม่นยำบริสุทธิ์บริบูรณ์ที่สุดนี้ มีความเป็นมาแยกได้เป็น ๒ ช่วง คือ

ช่วงแรก ท่องทวนด้วยปากเปล่า เรียกว่า *มุขปาฐะ* และช่วงหลังจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร เรียกว่า *โปตถกาโรปนะ*

ช่วงต้น หรือยุคแรก นับแต่พุทธกาลตลอดมาประมาณ ๔๖๐ ปี พระเถระผู้รักษาพระศาสนาทรงจำพุทธพจน์กันมาด้วยปากเปล่า เรียกว่า *มุขปาฐะ* แปลง่ายๆ ว่า “ปากบอก” คือ เรียน-ท่อง-บอกต่อด้วยปาก ซึ่งเป็นการรักษาไว้กับตัวคน ในยุคนี้มีข้อดีคือ เนื่องจากพระสงฆ์รู้ตระหนักถึงความสำคัญสูงสุดของการรักษาพุทธพจน์ จึงทำให้มีความไม่ประมาท โดยระมัดระวังอย่างยิ่งที่จะให้มีการจำพุทธพจน์ไว้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ ถือว่าการรักษาพุทธพจน์นี้เป็นกิจสำคัญสูงสุดของการรักษาพระพุทธศาสนา

การรักษาโดยมุขปาฐะ หรือมุขบาล นี้ ใช้วิธีสาธยาย ซึ่งแยกได้เป็น ๔ ระดับ คือ

(ก) เป็นความรับผิดชอบของสงฆ์หมู่ใหญ่สืบกันมาตามสายอาจารย์ที่เรียกว่า *อาจริยปริมปรา* (เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *เถรวาส์*) โดยพระเถระที่เป็นต้นสายตั้งแต่สังคายนาครั้งแรกนั้น เช่น พระอุบาลี-เถระ ผู้เชี่ยวชาญด้านพระวินัย ก็มีศิษย์สืบสายและมอบความรับผิดชอบในการรักษาสั่งสอนอธิบายสืบทอดกันมา

(ข) เป็นกิจกรรมหลักในวิถีชีวิตของพระสงฆ์ ซึ่งจะต้องเล่าเรียนปริยัติ เพื่อเป็นฐานของการปฏิบัติที่ถูกต้อง อันจะนำไปสู่ปฏิเวธ และการเล่าเรียนนั้นจะให้ชำนาญส่วนใด ก็เป็นไปตามอัธยาศัย ดังนั้นจึงเกิดมีคณะพระสงฆ์ที่คล่องแคล่วเชี่ยวชาญพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกต่างหมวดต่างส่วนกันออกไป เช่น มีพระสงฆ์กลุ่มที่คล่องแคล่วเชี่ยวชาญในทีมนิกาย พร้อมทั้งคำอธิบายคืออรรถกถาของทีมนิกายนั้น เรียกว่า *ทีฆภาณกะ* แม้ *มัชฌิมภาณกะ* *สังยุตตภาณกะ* *อังคุตตรภาณกะ* และ *ขุททกภาณกะ* เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน

(ค) เป็นกิจวัตรของพระภิกษุทั้งหลายแต่ละวัดแต่ละหมู่ที่จะมาประชุมกัน และกระทำความสาธยาย คือสวดพุทธพจน์พร้อมๆ กัน (การปฏิบัติอย่างนี้อาจจะเป็นที่มาของกิจวัตรในการทำวัตรสวดมนต์เช้า-เย็น หรือเช้า-ค่ำ อย่างที่รู้จักกันในปัจจุบัน)

(ง) เป็นกิจวัตร หรือข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวันของพระภิกษุแต่ละรูป ดังปรากฏในอรรถกถาเป็นต้นว่า พระภิกษุเมื่อว่างจากกิจอื่น เช่น เมื่ออยู่ผู้เดียว ก็นั่งสาธยายพุทธพจน์ เท่ากับการสาธยายพุทธพจน์นี้เป็นส่วนหนึ่งแห่งการปฏิบัติธรรมของท่าน

เนื่องจากพระภิกษุทั้งหลายมีวินัยสงฆ์กำกับให้ดำเนินชีวิตในวิถีแห่งไตรสิกขา อีกทั้งอยู่ในบรรยากาศแห่งการเล่าเรียนถ้อยทอดและหาความรู้เพื่อนำไปสู่สัมมาปฏิบัติ จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ทำให้เกิดมีการรักษาคำสอนด้วยการสาธยายทบทวนตรวจสอบกันอยู่เป็นประจำอย่างเป็นปกติตลอดเวลา

พระไตรปิฎกที่มีการท่องจำมีความแม่นยำเพียงไร

หลายคนอาจสงสัยว่า เมื่อรักษาพระไตรปิฎกด้วยการทรงจำในตอนเริ่มแรก ก็น่ากลัวว่าจะมีการคลาดเคลื่อนเลอะเลือนหลงลืมไป

แต่เมื่อได้พิจารณาไตร่ตรอง ก็กลับเห็นได้ชัดว่า การรักษาด้วยการท่อง โดยสวดเป็นหมู่คณะแล้วทรงจำไว้นั้นแหละ เป็นวิธีที่แม่นยำยิ่งกว่ายุคที่จารึกเป็นลายลักษณ์อักษรเสียอีก

ที่ว่าอย่างนั้นเพราะอะไร? เพราะว่าการท่องที่จะทรงจำพระไตรปิฎก หรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่าธรรมวินัยนั้น ท่านทำด้วยวิธีสวดพร้อมกัน คือ คล้ายกับที่เราสวดมนต์กันทุกวันนี้

แหละ เวลาสวดมนต์พร้อมกัน เช่น สวดกัน ๑๐ คน ๒๐ คน ๕๐ คน ๑๐๐ คนนั้น จะต้องสวดตรงกันหมดทุกถ้อยคำ จะตกหล่นตัดขาดหายไปก็ไม่ได้ จะเพิ่มแม้คำเดียวก็ไม่ได้ เพราะจะขัดกัน ดีไม่ดีก็สวดล้มไปเลย

เพราะฉะนั้น การที่จะสวดโดยคนจำนวนมากๆ ให้เป็นไปด้วยดี ให้สอดคล้องกลมกลืนกัน ก็จะต้องสวดเหมือนกันหมด ท่านจึงรักษาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ด้วยวิธีนี้ คือทรงจำพระไตรปิฎกด้วยวิธีสวดพร้อมกันจำนวนมากๆ โดยพระสงฆ์ซึ่งเห็นความสำคัญของพระไตรปิฎก เพราะรู้ว่า นี่แหละคือพระพุทธศาสนา ถ้าหมดพระไตรปิฎกเมื่อไร พระพุทธศาสนาก็หมดไปเมื่อนั้น ถ้าพระไตรปิฎกเคลื่อนคลาดไป พระพุทธศาสนาก็เคลื่อนคลาดไปด้วย

พระเถระรุ่นก่อนนั้น ถือความสำคัญของพระไตรปิฎกเป็นอย่างยิ่ง แม้แต่ในยุคที่จาริกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้วก็ต้องถึงกับพูดกันว่า

“อักษรตัวหนึ่ง ๆ อันเป็นพระปริยัติศาสน์ของพระศาสดา มีค่าเท่ากับพระพุทธรูปองค์หนึ่ง”

— ญาโณทโยปกรณ

เพราะฉะนั้น ถ้ามองในแง่บวก ก็คือจะต้องช่วยกันรักษาไว้ให้ดี แม้แต่จาริกหรือสนับสนุนการจาริกเพียงนิดหน่อยก็เป็นบุญเป็นกุศลมาก

แต่มองในแง่ลบก็คือ ถ้าใครไปทำให้ผิดพลาด แม้แต่อักษรเดียวก็เหมือนทำลายพระพุทธรูปองค์หนึ่ง เป็นบาปมาก

เพราะฉะนั้นพระเถระรุ่นก่อน ท่านจึงระวังมากในการรักษาทรงจำพระไตรปิฎกไม่ให้ผิดพลาด

ความมั่นใจในความบริสุทธิ์บริบูรณ์นี้ได้รับการย่ำตำทับ เมื่อปรากฏว่า พุทธพจน์เรื่องเดียวกัน ที่อยู่ในที่ต่างหมวดต่างตอน ซ้ำกัน ๔-๕ แห่ง ในความรับผิดชอบของคณะผู้ชำนาญต่างกลุ่ม โดยทั่วไป ยังคงมีถ้อยคำข้อความเหมือนกัน เป็นอย่างเดียวกัน ยืนยันกันเอง แสดงถึงความแม่นยำในการทรงจำและทวนทาน อีกทั้งพระภิกษุแม้เพียงแต่ละรูปก็สามารถทรงจำพุทธพจน์ไว้ได้มากมาย ดังมีตัวอย่างชัดเจนในปัจจุบัน ที่ประเทศพม่า มีพระภิกษุหลายรูปที่ได้รับการสถาปนาเป็นคิปปิฎกธร ซึ่งแต่ละรูปสามารถทรงจำสาธยายพระไตรปิฎกบาลีได้ครบถ้วนบริบูรณ์ นับตามจำนวนหน้าพิมพ์แบบปัจจุบันฉบับของไทยกว่า ๒๒,๐๐๐ หน้า

พระไตรปิฎกที่เป็นลายลักษณ์อักษรเล่า?

ช่วงที่ ๒ คือ ระยะเวลาที่รักษาพุทธพจน์และเรื่องเกี่ยวข้องในพระ □ ไตรปิฎกทั้งหมดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หรือการรักษาไว้กับวัตถุภายนอก เริ่มเมื่อประมาณ พ.ศ. ๔๖๐ ที่มีการสังคายนาครั้งที่ ๔ ณ อาโลกเลน-สถาน ในลังกาทวีป

สังคายนาครั้งที่ ๔ นี้ เกิดจากเหตุผลที่ปรารภว่า เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองสภาพแวดล้อมผันแปรไป เกิดมีภัยที่กระทบต่อการทำหน้าที่สืบต่อทรงจำพุทธพจน์ และคนต่อไปภายหน้าจะเสื่อมถอยสติสมาธิปัญญา เช่นมีศรัทธาและฉันทะอ่อนลงไป จะไม่สามารถรักษาพุทธพจน์ไว้ด้วยมุขปาฐะ จึงตกลงกันว่าถึงเวลาที่จำต้องจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน

ในแง่หนึ่ง การจาริกเป็นลายลักษณ์อักษรนี้ ดูเหมือนจะมีความแน่นอนและมั่นคงถาวรดังต้องการ คือจะคงอยู่อย่างนั้นๆ จนกว่าวัสดุจะผุสลาย หรือสูญหาย หรือถูกทำลายไป แต่วิธีการแบบนี้ มีจุดอ่อนที่ทำให้บุคคลเกิดความประมาท ด้วยวางใจว่ามีพระไตรปิฎกอยู่ในใบลานหรือเล่มหนังสือแล้ว ความเอาใจใส่ที่จะสาธยาย ทวนทาน หรือแม้แต่เล่าเรียน ก็ย่อหย่อนลงไป หรือถึงกับกลายเป็นความละเลย

อีกประการหนึ่ง การจาริกในสมัยโบราณ ต้องอาศัยการคัดลอกโดยบุคคล ซึ่งเมื่อมีการคัดลอกแต่ละครั้ง จะต้องมีการพลั้งเผลอผิดพลาดตกหล่น ทำให้ตัวอักษรเสียหายเป็นตัวๆ หรือแม้แต่หายไปเป็นบรรทัด ยิ่งบางทีผู้มีหน้าที่รักษาไม่ถนัดในงานจารเอง ต้องให้ช่างมาจารให้ บางทีผู้จารไม่รู้ไม่ชำนาญภาษาบาลีและพุทธพจน์ หรือแม้กระทั่งไม่รู้ไม่เข้าใจเลย ก็ยิ่งเสี่ยงต่อความผิดพลาด อย่างที่ในสังคมไทยโบราณรู้จักดีในเรื่องการคัดลอกตำรายา ดังคำที่พูดกันมาว่า “ลอกสามทีก็ินตาย”

ด้วยเหตุนี้ การรักษาพระไตรปิฎกในยุคฝากไว้กับวัดนอกตัวบุคคลนี้ จึงต้องใช้วิธีทำฉบับใหญ่ของส่วนรวมที่จาริกและทบทวนตรวจทานกันอย่างดีแล้ว รักษาไว้ที่ศูนย์กลางแห่งหนึ่ง เป็นหลักของหมู่คณะของสงฆ์ทั้งหมด หรือของประเทศชาติ

ประจวบว่า ในยุคที่รักษาพุทธพจน์เป็นลายลักษณ์อักษรนี้ พระพุทธศาสนาได้เจริญแพร่หลายไปเป็นศาสนาแห่งชาติของหลายประเทศแล้ว แต่ละประเทศจึงมีการสร้างพระไตรปิฎกฉบับที่เป็นหลักของประเทศของตนๆ ไว้ และดูแลสืบทอดกันมาให้มั่นใจว่ายังคงอยู่บริสุทธิ์บริบูรณ์ ดังเช่นในประเทศไทย ที่มีการสังคายนาในสมัยพระเจ้าติโลกราช (หรือติลกราช) แห่งอาณาจักรล้านนา และ

การสังคายนาในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน เป็นต้น

ในเวลาที่เรามีการตรวจชำระพระไตรปิฎกครั้งหนึ่ง เราก็เอาของทุกประเทศมาสอบทานเทียบเคียงกัน เพื่อดูว่ามีข้อความถ้อยคำหรืออักษรตัวไหนผิดเพี้ยนกันไหม อย่างชื่อ พระอัญญาโกณฑัญญะ มีการผิดเพี้ยนกันไปนิดหน่อย ฉบับของเราเป็น อัญญาโกณฑัญญะ ฉบับอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society) เป็น อัญญาต-โกณฑัญญะ เป็นต้น ความแตกต่างแม้แต่นิดเดียว เราก็บันทึกไว้ให้รู้ในเชิงอรรถ

แม้ว่ากาลเวลาจะผ่านล่วงไปเกินพันปี เมื่อนำพระไตรปิฎกที่ประเทศพุทธศาสนาแต่ละประเทศรักษาไว้มาเทียบกัน ก็พูดได้โดยรวมว่า เหมือนกัน ลงกัน แม้จะมีตัวอักษรที่ผิดแปลกแตกต่างกันบ้าง เช่น จ เป็น ว บ้าง เมื่อเทียบโดยปริมาณทั้งหมดแล้ว ก็นับว่าเล็กน้อยยิ่ง แสดงถึงความถูกต้องแม่นยำในการรักษาที่ทำกันมาด้วยความตั้งใจและตระหนักถึงความสำคัญอย่างแท้จริง

เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงมีความภูมิใจโดยชอบธรรมว่า เรารักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้เป็นแบบเดิมแท้ ดังเป็นที่ยอมรับกันเป็นสากล คือนักปราชญ์ วงวิชาการทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นมหายาน หรือเถรวาท หรือวัชรยาน ว่าพระสูตรต่างๆ ของพระพุทธศาสนาแบบมหายานที่เป็นอาจารย์วาท เป็นของที่แต่งขึ้นภายหลัง ไม่รักษาคำสอนเดิมแท้ๆ ไว้ คัมภีร์ส่วนมากก็สาบสูญไป เขาก็เลยมายอมรับกันว่า คำสอนเดิมแท้ของพระพุทธเจ้าที่จะหาได้ครบสมบูรณ์ที่สุด ก็ต้องมาดูในพระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาเถรวาทของเรา

การสังคายนานี้จำเป็นต้องให้รู้ว่าเป็นการที่จะรักษาคำสอนเดิมเอาไว้ให้แม่นยำที่สุด ไม่ใช่ว่าพระภิกษุที่สังคายนามีสิทธิ์เอาความคิดเห็นของตนไปใส่ลงไป

บางคนเข้าใจผิดว่า ในการสังคายนานี้ ผู้ที่เข้าร่วมสังคายนา จะไปปรับไปแต่งไปทำอะไรกับพระไตรปิฎก ดีไม่ดีอาจจะถึงกับเข้าใจว่ามาแต่งพระไตรปิฎกกันใหม่ ซึ่งเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนไปไกล แสดงว่าไม่รู้จักการสังคายนา และไม่รู้เรื่องอะไรเลย

แต่เราก็ต้องรู้ด้วยว่า ในพระไตรปิฎกไม่มีเฉพาะคำตรัสของพระพุทธเจ้าอย่างเดียว คำของพระสาวกก็มี เช่นคำของพระสารีบุตรที่ได้แสดงวิธีสังคายนาเป็นตัวอย่างไว้นั้น ก็เป็นพระสูตรอยู่ในพระไตรปิฎก ชื่อ สังคิติสูตร แต่ธรรมที่พระสารีบุตรนำมาสังคายนาไว้ในสังคิติสูตรนั้น ก็คือคำตรัสของพระพุทธเจ้า หรือธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้นั่นเอง นอกจากนั้นก็มีคำสนทนากับผู้อื่น ซึ่งมีคำของผู้อื่นรวมอยู่ด้วยในนั้น

หลักคำสอนอะไรเก่าๆ ก่อนพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าทรงยอมรับ ทรงนำมาเล่าให้นับถือปฏิบัติกันต่อไป ก็มาอยู่ในพระไตรปิฎกด้วย อย่างเรื่องชาดก เฉพาะส่วนที่เป็นตัวคำสอนแท้ๆ

คัมภีร์ที่นิพนธ์แม้หลังพุทธกาลก็มีบ้าง อย่างในคราวสังคายนาครั้งที่ ๓ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระประธานสังคายนาเรียบเรียงคัมภีร์ขึ้นมาเล่มหนึ่ง (ชื่อว่า กถาวัตถุ) เพื่อชำระคำสั่งสอนที่ผิดพลาดของพระบางพวกในสมัยนั้น

แต่การวินิจฉัยนั้นก็เพียงพอว่า ท่านยกเอาคำสอนของพระพุทธเจ้าที่โน่น ที่นี้ ในเรื่องเดียวกันนั้น มารวมกันไว้เป็นหลักฐานอ้างอิง เพื่อแสดงให้เห็นว่า เรื่องนั้นพระพุทธเจ้าตรัสว่าอย่างไร อย่างนี้ก็กลายเป็นคัมภีร์ใหม่ แต่แท้จริงก็เป็นการนำเอาพุทธพจน์ในเรื่องนั้นๆ

มารวมไว้ในอีกลักษณะหนึ่ง โดยมีเรื่องราว หรือข้อพิจารณาอะไรอย่างหนึ่งเป็นแกน

ฉันทุสสังคิตีและภายหลังจากนั้น

เมื่อการติดต่อสื่อสารคมนาคมในโลกสะดวกมากขึ้นแล้ว ครั้นถึงช่วงระยะครบ ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา และประเทศพุทธศาสนาต่างก็จัดงานสมโภชเป็นการใหญ่ในประเทศของตน ก็ได้มีการสังคายนาระหว่างชาติขึ้นเป็นครั้งแรกที่ประเทศพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗-๒๔๕๘ ที่พระสงฆ์และนักปราชญ์จากประเทศพุทธศาสนาเถรวาททุกประเทศ และประเทศที่มีการศึกษาพระพุทธศาสนา ได้มาประชุมทวนทานพระไตรปิฎกบาลีของพม่าที่เตรียมไว้ พร้อมทั้งพระไตรปิฎกฉบับอักษรต่างๆ ของนานาประเทศ เรียกว่า **ฉันทุสสังคิตี** อันที่ยอมรับทั่วไปในประเทศพุทธศาสนาทั้งหลาย

อย่างไรก็ดี หลังจากฉันทุสสังคิตีเสร็จสิ้นแล้วไม่นาน ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงและความผันผวนทางการเมืองในประเทศพม่า ซึ่งเข้าใจว่าคงจะเป็นเหตุให้การดูแลรักษาและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับฉันทุสสังคิตี ไม่ดำเนินมาอย่างราบรื่น จนเกิดมีความเข้าใจสับสนขึ้นระหว่างพระไตรปิฎกฉบับเดิมของพม่าที่ใช้เป็นต้นร่างสำหรับพิจารณาในการสังคายนา กับฉบับที่เป็นผลงานของการสังคายนา

บัดนี้ กองทุนสนทนาธรรมนำสุขในพระสังฆราชูปถัมภ์ ได้ดำเนินการนำพระไตรปิฎกฉบับฉันทุสสังคิตีที่สอบทานโดยที่ประชุมสงฆ์เถรวาทนานาชาตินี้ มาจัดพิมพ์ด้วยอักษรโรมันที่เป็นสากลแก่ผู้อ่านในนานาประเทศ

จากการดำเนินการด้วยความเพียรพยายามอย่างตั้งใจจริง และโดยกระบวนการที่รอบคอบรัดกุม จึงมีรายงานของคณะผู้ทำงานว่า ได้พบพระไตรปิฎกฉบับฉันทุสสังคิตีที่พิมพ์ต่างวาระ และสามารถ

กำหนดแยกไฉ่ระหว่างฉบับต้นร่าง กับฉบับที่พิมพ์จากผลงานอันได้ทวนทานแล้ว ตลอดจนรู้เข้าใจฉบับที่พิมพ์ครั้งต่อๆ มาได้ตามเป็นจริง ทำให้ได้ต้นฉบับที่มั่นใจที่สุด กับทั้งยังได้สอบทานกับพระไตรปิฎกฉบับอักษรต่างๆ ของหลายประเทศซ้ำอีกครั้งหนึ่งด้วย เหมือนกับทำให้จุดหมายของนักฐิติปริวรรตบรรลุสมบูรณ์

นอกจากนี้ คณะผู้ทำงานได้นำเทคโนโลยีสารสนเทศของยุคปัจจุบันที่ล่าสุดมาใช้ประโยชน์ด้วย ทำให้จัดวางระบบการค้นคว้าอ้างอิงได้อย่างมีประสิทธิภาพ และได้ฐานข้อมูลที่พร้อมอย่างยิ่งสำหรับงานอย่างอื่น เกี่ยวกับการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกที่อาจจะจัดทำต่อไป เช่น การนำข้อมูลลงในซีดีรอม โดยมีโปรแกรมค้นให้สะดวก เป็นต้น

ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม แก่นแท้หรือสาระสุดท้ายของงานนี้ก็คือการดำรงรักษาพระพุทธรูปที่สืบทอดมาถึงเราในรูปของพระไตรปิฎกภาษาบาลีไว้ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ที่สุด คงเดิมตามที่มีการรวบรวมพุทธรูปครั้งแรกในการสังคายนาครั้งที่ ๑ ให้ผู้อ่านเข้าถึงคำสอนเดิมของพระพุทธเจ้าโดยตรงโดยไม่มีมติของบุคคลอื่นใดมากีดกัน แม้แต่ความคิดเห็นของพระธรรมสังคากาจารย์ ซึ่งหากจะมีท่านก็ได้บอกแจ้งหมายแยกไว้ เป็นการเปิดโล่งต่อการใช้ปัญญาของผู้ศึกษาอย่างเต็มที่

ภาคสอง

พระไตรปิฎกเข้ากันได้กับสถานการณ์ของโลกปัจจุบัน

แม้ว่าอารยธรรมมนุษย์จะเจริญก้าวหน้ามามากมาย ผ่านเวลาหลายพันปี จนถึงบัดนี้ที่เรียกกันว่า ยุคโลกาภิวัตน์ แต่มนุษย์ก็ยังไม่พ้นหรือห่างไกลออกไปเลยจากปัญหาความทุกข์ และการเบียดเบียนบีบคั้น ตลอดจนสงคราม มนุษย์หวังจากระบบจริยธรรมของลัทธิศาสนาต่างๆ ที่จะมาช่วยแก้ไขปัญหาเหล่านี้ แต่ลัทธิศาสนาโดยทั่วไปจะมอบให้เพียงบทบัญญัติ หรือคำสั่งบังคับต่างๆ ที่มนุษย์ต้องปฏิบัติตามด้วยศรัทธา ให้มนุษย์พ้นจากปัญหาในตัวเองและปัญหาระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ไปขึ้นต่อการลงโทษและการให้รางวัลจากอำนาจที่เชื่อว่าอยู่เหนือธรรมชาติ

ในเรื่องนี้ พระพุทธศาสนาตามพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกบาลีมีลักษณะพิเศษ ที่สอนระบบจริยธรรมแห่งการพัฒนาตัวของมนุษย์เอง ให้หลุดพ้นจากปัญหาทั้งหลาย สู่ความเป็นอิสระที่แท้จริงโดยไม่ต้องไปขึ้นต่ออำนาจของการจากภายนอก

มนุษย์ยุคปัจจุบัน ได้เจริญมาถึงขั้นตอนหนึ่ง ที่ถือได้ว่าเป็นจุดสูงสุดแห่งอารยธรรม และ ณ จุดนี้ อารยธรรมก็ได้้นำปัญหาที่เป็นความทุกข์ครบทุกด้านมามอบให้แก่มนุษย์ กล่าวคือ ปัญหาชีวิต ปัญหาสังคม ที่มาบรรจบถึงความครบถ้วนด้วยปัญหาสิ่งแวดล้อม

เป็นที่ชัดเจนว่า อารยธรรมที่เจริญมาสูงส่งอย่างนี้ สามารถมอบปัญหาที่เป็นความทุกข์ให้แก่มนุษย์ได้อย่างครบถ้วน แต่ไม่สามารถนำมนุษย์ให้หลุดพ้นจากทุกข์แห่งปัญหานั้นได้

มนุษย์จำนวนมากขึ้นๆ ได้เริ่มมองเห็นว่า พระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎกเป็นคำตอบสำหรับปัญหาแห่งความทุกข์ทั้งหมดนี้ ของมวลมนุษย์ ซึ่งอาจแสดงให้เห็นเป็นวงกลมซ้อน ๓ ชั้นดังในแผนภูมิต่อไปนี้

ปัญหาวงซ้อน ๓ ชั้นของมนุษย์

วงในที่สุดคือปัญหาชีวิต และปัญหาชีวิตที่ลึกซึ้งที่สุดคือปัญหาความทุกข์ในจิตใจของมนุษย์ แม้แต่อย่างหยาบที่สุด คือความเครียด ก็เป็นปัญหาหนักยิ่งของมนุษย์ยุคปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่เรียกว่าชำนาญพิเศษในการกำจัดปัญหาชีวิตขั้นสุดท้าย คือความทุกข์ในใจนี้ ถึงขั้นที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติด้วยปัญญา และกำจัดเชื้อแห่งความทุกข์ในใจให้หมดสิ้นไป ทำให้จิตใจเป็นอิสระโล่งโปร่งผ่องใส โดยไม่มีทุกข์เกิดขึ้นอีกเลย

จากตัวเองออกมาข้างนอก ในวงกว้างออกไป คือ ปัญหาสังคม อันเป็นความทุกข์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ที่ผิด ซึ่งกลายเป็นความรุนแรงเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์

ในการแก้ปัญหาระดับนี้ พระพุทธศาสนาก็ปรากฏเด่นตลอดมา ในฐานะเป็นศาสนาที่เผยแพร่โดยไม่ต้องใช้คมดาบ ไม่เคยมีสงคราม ศาสนา และไม่มีหลักการใดๆ ที่จะนำไปใช้เป็นข้ออ้างในการรุกราน หรือทำสงครามได้เลย พระพุทธศาสนามีประวัติแห่งความสงบอย่างแท้จริง สอนเมตตาที่เป็นสากล จนนักปราชญ์ยอมรับกันว่า พระพุทธศาสนาเป็นขบวนการสันตินิยมที่แท้จริงสุดของโลก พระไตรปิฎกจึงเป็นแหล่งสำคัญที่สุดที่มนุษย์ผู้ปรารถนาสันติ สามารถเรียนรู้หลักการและวิธีการในการดำรงรักษาสันติภาพให้แก่โลกมนุษย์

วงนอกสุดที่ล้อมรอบตัวมนุษย์และสังคม ก็คือสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย โดยเฉพาะระบบนิเวศ ซึ่งเวลานี้ได้เกิดปัญหาร้ายแรงที่สุด ซึ่งคุกคามต่อความอยู่รอดของมนุษยชาติ

ปัญหาสิ่งแวดล้อมนี้ เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า เกิดจากแนวคิด ผิดพลาด ที่เป็นฐานของอารยธรรมปัจจุบัน คือ ความคิดความเชื่อที่ มองเห็นมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ แล้วให้มนุษย์มีทัศนคติที่เป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมชาติ มุ่งจะเอาชนะและมีอำนาจที่จะจัดการกับธรรมชาติ เพื่อสนองความต้องการผลประโยชน์ของมนุษย์ การที่จะแก้ปัญหานี้ได้ มนุษย์ต้องการแนวคิดใหม่มาเป็นฐาน

ในเรื่องนี้ พระพุทธศาสนาสอนทางสายกลาง ที่ให้รู้ตามเป็นจริงว่าธรรมชาติเป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งปวง รวมทั้งมนุษย์ด้วย ซึ่งล้วนเป็นองค์ประกอบที่อิงอาศัยเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน

มนุษย์เป็นองค์ประกอบพิเศษในระบบความสัมพันธ์นั้น โดยเป็นส่วนที่เรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาได้ เมื่อมนุษย์นั้นได้พัฒนาตนให้มีคุณสมบัติดีงาม ทั้งในด้านพฤติกรรมที่จะเป็นไปในทางเกื้อกูลกัน ในด้านจิตใจให้มีเจตจำนงในทางสร้างสรรค์ และในด้านปัญญาให้เข้าใจถูกต้องถึง

ระบบความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยกันว่าจะต้องให้ระบบสัมพันธ์นั้นดำเนินไปด้วยดีได้อย่างไร

เมื่อนุญยได้พัฒนามีคุณภาพดีแล้ว ก็จะรู้จักดำเนินชีวิตและจัดการดำเนินการทั้งหลายที่จะเกื้อหนุนให้ระบบความสัมพันธ์แห่งธรรมชาติทั้งปวงนั้นเป็นไปในทางที่สมานเกื้อกูลกันยิ่งขึ้น เป็นทางน่านุญยให้เข้าถึงโลกที่เป็นสุขไร้การเบียดเบียน

พูดสั้นๆ ว่า พระพุทธศาสนามอบให้ฐานความคิดอย่างใหม่ ที่เปลี่ยนแนวทางการพัฒนานุญย จากการเป็นคู่ปรปักษ์ที่จะชิงชัยกับธรรมชาติ มาสู่ความเป็นองค์ประกอบที่เกื้อกูลต่อระบบแห่งการอยู่ร่วมกันของธรรมชาตินั้น

เมื่อมองเห็นประโยชน์ของพระพุทธศาสนาในการที่จะแก้ปัญหาข้อใหญ่ที่สุดนี้ พระไตรปิฎกก็จะเป็นแหล่งอันอุดมสมบูรณ์ของการศึกษาค้นคว้าเพื่อจุดหมายดังกล่าว

การจัดหมวดหมู่คัมภีร์ในพระไตรปิฎก

บัดนี้ จะหันมาพิจารณาโครงสร้างและการจัดองค์ประกอบของพระไตรปิฎก

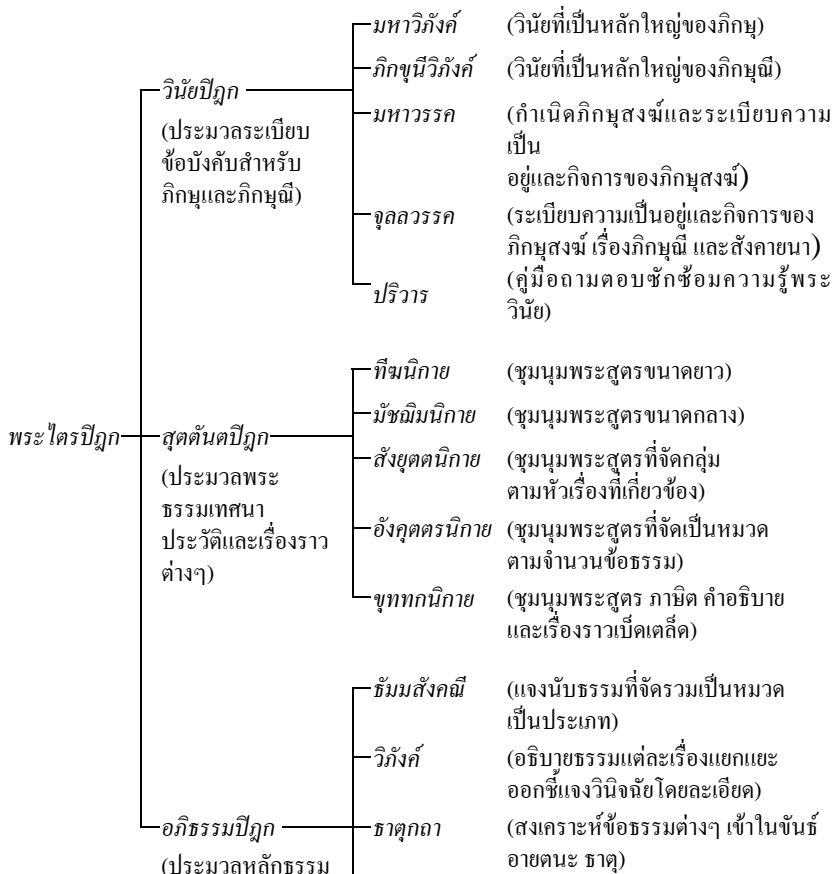
ในประเทศไทย พระไตรปิฎกได้รับการตีพิมพ์เป็นเล่มหนังสือด้วยอักษรไทยเป็นครั้งแรก ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๑ การตีพิมพ์เสร็จเรียบร้อยและมีการฉลองในพ.ศ. ๒๔๓๖ พร้อมกับงานรัชดาภิเษก พระไตรปิฎกที่ตีพิมพ์ครั้งนั้นจัดเป็นจบละ ๓๘ เล่ม

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๘ ในสมัยรัชกาลที่ ๗ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์ใหม่เป็นพระไตรปิฎกฉบับที่สมบูรณ์ เพื่ออุทิศถวายพระราชกุศลแด่รัชกาลที่ ๖ เรียกว่า *พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ* มีจำนวนจบละ ๔๕ เล่ม ซึ่งได้ถือเป็นหลักในการจัดแบ่งเล่มพระไตรปิฎกใน

ประเทศไทยสืบมาจนปัจจุบัน และเพื่อความสะดวก การอ้างอิงใน
สรุปสาระสำคัญของพระไตรปิฎกต่อไปนี้ ก็จะยึดพระไตรปิฎกฉบับ
สยามรัฐเป็นหลักเช่นกัน

กล่าวโดยทั่วไป พระธรรมวินัย หรือธรรมและวินัย ที่บรรจุอยู่
ในพระไตรปิฎกนั้นแหละ เป็นหลักในการจัดหมวดหมู่ของ
พระไตรปิฎก

เค้าโครงในการจัดหมวดหมู่มิได้ปรากฏในแผนภูมิต่อไปนี้

พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้

—บุคคลบัญญัติ	(บัญญัติความหมายบุคคลประเภทต่างๆ ตามคุณธรรมที่มี)
—กถาวัตถุ	(แสดงและวินิจฉัยทัศนะของนิกายต่างๆ สมัยศตยสังคายนา)
—ยมก	(ยกข้อธรรมขึ้นวินิจฉัยโดยตอบคำถามที่ตั้งย้อนกันเป็นคู่ๆ)
—ปัญฐาน	(อธิบายปัจจัยคือลักษณะความสัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน ๒๔ แบบ)

เค้าโครงในการจัดหมวดหมู่คัมภีร์พระไตรปิฎก

สรุปสาระสำคัญของพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม (เรียงตามลำดับเล่ม)

ก. พระวินัยปิฎก

ประมวลพุทธพจน์หมวดพระวินัย คือพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม และการดำเนินกิจการต่างๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ แบ่งเป็น ๕ คัมภีร์ (เรียกย่อหรือหัวใจว่า *อา ปา ม จู ป*)* ๘ เล่ม

เล่ม ๑ มหาวิภังค์ ภาค ๑ ว่าด้วยสิกขาบทในปาติโมกข์ฝ่าย □ ภิกษุสงฆ์ (กฎหรือข้อบังคับที่เป็นหลักใหญ่สำหรับพระภิกษุ) ๑๕ ข้อแรก ซึ่งอยู่ในระดับอาบัติหนักหรือความผิดสถานหนัก คือ ปาราชิก ๔ สังฆาติเสส ๑๓ และอนินยต ๒

เล่ม ๒ มหาวิภังค์ ภาค ๒ ว่าด้วยสิกขาบทในปาติโมกข์ฝ่าย ภิกษุสงฆ์ข้อที่เหลือ ซึ่งอยู่ในระดับอาบัติเบาหรือความผิดสถานเบา

---

* ที่ย่อเป็น *อา* กับ *ปา* นั้นเนื่องมาจากวิธีจัดแบ่งอีกแบบหนึ่ง คือ

เรียกเล่ม ๑ มหาวิภังค์ ภาค ๑ ว่า *อาทิกัมมิกะ* (ว่าด้วยสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติหนักของภิกษุ) และ

เรียกเล่ม ๒ มหาวิภังค์ ภาค ๒ กับ เล่ม ๓ ภิกษุณีวิภังค์ ว่า *ปาจิตตีย์* (ว่าด้วยสิกขาบทเกี่ยวกับอาบัติเบาของภิกษุเป็นต้นไปจนจบสิกขาบทในปาติโมกข์ของภิกษุณี)

อนึ่ง วินัยปิฎกทั้ง ๘ เล่ม หรือ ๕ คัมภีร์นี้ บางทีเรียกรวมกันให้สั้นกว่านี้อีกเป็น ๓ คัมภีร์ คือ *วิภังค์* หรือ *สูตรวิภังค์* (= มหาวิภังค์ และ ภิกษุณีวิภังค์ ได้แก่ เล่ม ๑-๓) *ชั้นธกะ* (= มหาวรรค และจุลวรรค ได้แก่ เล่ม ๔-๗) และ *ปริวาร* (เล่ม ๘)

คือ ตั้งแต่ต้นสัตตคิยาจิตตีย์ ๓๐ จนครบสิกขาบท ๒๒๗ หรือที่มักเรียกกันว่า ศีล ๒๒๗

เล่ม ๓ ภิกขุณีวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบท ๓๑๑ ของภิกษุณี

เล่ม ๔ มหาวรรค ภาค ๑ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ (ระเบียบข้อบังคับทั่วไปเกี่ยวกับความเป็นอยู่และการดำเนินกิจการของภิกษุสงฆ์) ตอนต้น มี ๔ ชั้นชกะ (หมวด) คือ เรื่องกัมมณีสิกขุสงฆ์และการอุปสมบท อุโบสถ จำพรรษา และปาวรณา

เล่ม ๕ มหาวรรค ภาค ๒ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ ตอนต้น (ต่อ) มี ๖ ชั้นชกะ (หมวด) คือ เรื่องเครื่องนุ่ง เกสซ์ กฐินจีวร นิคหกรรม และการทะเลาะวิวาทและสามัคคี

เล่ม ๖ จุลวรรค ภาค ๑ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ ตอนปลาย มี ๔ ชั้นชกะ คือ เรื่องนิคหกรรม ฎฐานวิธี และการระงับอธิกรณ์

เล่ม ๗ จุลวรรค ภาค ๒ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ตอนปลาย (ต่อ) มี ๘ ชั้นชกะ คือ เรื่องข้อบัญญัติปลีกย่อย เรื่องเสนาสนะสังฆเภท วัตรต่างๆ การงดสวดปาติโมกข์ เรื่องภิกษุณี เรื่องสังคายนาครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒

เล่ม ๘ ปรีวาร คู่มือถามตอบซ่อมความรู้พระวินัย

ข. พระสูตรตันตปิฎก

ประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตร คือพระธรรมเทศนา คำบรรยายหรืออธิบายธรรมต่างๆ ที่ตรัสยกย่องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาส ตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๕ นิกาย (เรียกย่อหรือหัวใจว่า ที ม ส อ ชุ) ๒๕ เล่ม คือ

๑. ทีฆนิกาย (ขุมนุมพระสูตรขนาดยาว) ๓ เล่ม

๒. มัชฌิมนิกาย (ขุมนุมพระสูตรขนาดกลาง) ๓ เล่ม

๓. สังยุตตนิกาย (ขุมนุมพระสูตรที่เกี่ยวกับหัวเรื่องเดียวกัน) ๕ เล่ม

๔. อังคุตตรนิกาย (ขุมนุมพระสูตรที่จัดเป็นหมวดตามจำนวนข้อธรรม) ๕ เล่ม

๕. ขุททกนิกาย (ขุมนุมพระสูตร ภาษิต คำอธิบาย และเรื่องราวเบ็ดเตล็ด) ๘ เล่ม

๑. ทีฆนิกาย (ขุมนุมพระสูตรขนาดยาว)

เล่ม ๙ สีสันขวรรค มีพระสูตรขนาดยาว ๑๓ สูตร เริ่มด้วยพรหมชาลสูตร (หลายสูตรกล่าวถึงความถึงพร้อมด้วยสีลขันธ ซึ่งบางทีก็จำแนกเป็นจุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล จึงเรียกว่า สีสันขวรรค)

เล่ม ๑๐ มหาวรรค มีพระสูตรขนาดยาว ๑๐ สูตร ส่วนมากชื่อเริ่มด้วย มหา เช่น มหาปริณิพพานสูตร มหาสมยสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น

เล่ม ๑๑ ปาฏิกัรวรรค (ปาฏิกัรวรรค ก็เรียก) มีพระสูตรขนาดยาว ๑๑ สูตร เริ่มด้วยปาฏิกัสูตร หลายสูตรมีชื่อเสียง เช่น จักกวัตติสูตร อัคคัณณสูตร สิงคาลกสูตร และสังคีติสูตร

๒. มัชฌิมนิกาย (ชุมนุมพระสูตรขนาดกลาง)

เล่ม ๑๒ มูลปณณาสก (บันดั้น) มีพระสูตรขนาดกลาง ๕๐ สูตร บางสูตรอาจจะคุ้นชื่อ เช่น ธรรมทายาทสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สติปัฏฐาน-สูตร รตวินิตสูตร วิมังสกสูตร

เล่ม ๑๓ มัชฌิมปณณาสก (บันกลาง) มีพระสูตรขนาดกลาง ๕๐ สูตร ที่อาจจะคุ้นชื่อเช่น เสดขปฏิปทาสูตร ชีวกสูตร อุปลิวาทสูตร อภยราชกุมารสูตร มัคคณทียสูตร รัฏฐपालสูตร โพธิราชกุมารสูตร องคุลิมาลสูตร ธรรมเจดีย์สูตร วาเสฏฐสูตร

เล่ม ๑๔ อุปริปณณาสก (บันปลาย) มีพระสูตรขนาดกลาง ๕๒ สูตร มีเนื้อหาแตกต่างกันหลากหลาย เช่น เทวทหสูตร โคปกโมกัลลลานสูตร สัปปริสสูตร มหาจิตตาริสกสูตร อานาปานสติสูตร กายคตาสติสูตร ภัทเทรตตสูตร จูพกรรมวิกังคสูตร สัจจวิกังคสูตร ปุณณโณวาทสูตร สพายตนวิกังคสูตร อินทริยภาวนาสูตร

๓. สังยุตตนิกาย (ชุมนุมพระสูตรที่เกี่ยวกับหัวเรื่องเดียวกันๆ คือชุมนุมพระสูตรที่จัดรวมเข้าเป็นกลุ่มๆ เรียกว่า **สังยุตต์** หนึ่งๆ ตามเรื่องที่เนื่องกัน หรือตามหัวข้อหรือบุคคลที่เกี่ยวข้อง รวม ๕๖ สังยุตต์ มี ๗,๗๖๒ สูตร)

เล่ม ๑๕ สคาถวรรค รวมคาถาภายิตที่ตรัสและกล่าวตอบบุคคลต่างๆ เช่น เทวดา มาร ภิกษุณี พรหมณ์ พระเจ้าโกศล เป็นต้น จัดเป็นกลุ่มเรื่องตามบุคคลและสถานที่ มี ๑๑ สังยุตต์

เล่ม ๑๖ นิทานวรรค ครึ่งเล่มว่าด้วยเหตุและปัจจัย คือหลัก □ ปฏิจจสมุปบาท นอกนั้น มีเรื่องธาตุ การบรรลุธรรม สังสารวัฏ ลาก ตักกระ เป็นต้น จัดเป็น ๑๐ สังยุตต์

เล่ม ๑๗ ขันธวารวรรค ว่าด้วยเรื่องขันธ ๕ ในแง่มุมต่างๆ มี เรื่องเบ็ดเตล็ดรวมทั้งเรื่อง สมาริ และทิกฺขุต่างๆ ปะปนอยู่บ้าง จัดเป็น ๑๓ สังยุตต์

เล่ม ๑๘ สฬายตนวรรค เกือบครึ่งเล่มว่าด้วยอายตนะ ๖ ตาม แนวไตรลักษณ์ เรื่องอื่นมีเบญจศีล ข้อปฏิบัติให้ถึงอสังขตะ อันต คาหิก-ทิกฺขุ เป็นต้น จัดเป็น ๑๐ สังยุตต์

เล่ม ๑๙ มหาวารวรรค ว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ แต่ เรียงลำดับเป็นมรรค (พร้อมทั้งองค์ธรรมก่อนมรรค) โพชฌงค์ สติปัฏ ฐาน อินทรีย์ สัมมปธาน พลละ อิทธิบาท รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้อง เช่น นิเวรณํ สังโยชนํ อริยสัจจ ญาณ ตลอดจนองค์คุณของพระโสดาบัน และอานิสงส์ของการบรรลุโสดาปัตติผล จัดเป็น ๑๒ สังยุตต์

๔. อังคุตตรนิกาย (ชุมนุมพระสูตรที่เพิ่มจำนวนขึ้นทีละหน่วย คือ ชุมนุมพระสูตรที่จัดรวมเข้าเป็นหมวดๆ เรียกว่า นิบาต หนึ่งๆ ตามลำดับจำนวนหัวข้อธรรมที่เพิ่มขึ้น เริ่มตั้งแต่หมวด ๑, หมวด ๒ ฯลฯ ไปจนถึงหมวด ๑๑ รวม ๑๑ นิบาต หรือ ๑๑ หมวดธรรม มี ๘,๕๕๗ สูตร)

เล่ม ๒๐ เอก-ทุก-ติกนิบาต ว่าด้วยธรรม หมวด ๑ (เช่น ธรรมเอกที่ฝึกอบรมแล้ว เหมาะแก่การใช้งาน ได้แก่ จิต องค์คุณภายในอันเอกที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ ได้แก่ ความไม่ประมาท ฯลฯ รวมทั้งเรื่องเอตทัคคะ) หมวด ๒ (เช่น สุข ๒ สิบสามชุด, คนพาล ๒, บัณฑิต ๒, ปฏิสันถาร ๒, ฤทธิ์ ๒ ฯลฯ) หมวด ๓ (เช่น มารดาบิดามีฐานะต่อบุตร ๓ อย่าง, ความเมา ๓, อธิปไตย ๓, ลึกขา ๓ ฯลฯ)

เล่ม ๒๑ จตุกกนิบาต ว่าด้วยธรรม หมวด ๔ (เช่น อริยธัมมหรืออารยธรรม ๔, พุทธบริษัท ๔, ปธาน ๔, อคติ ๔, จักร ๔, สังคหวัตถุ ๔ ฯลฯ)

เล่ม ๒๒ ปัญจก-ฉกนิบาต ว่าด้วยธรรม หมวด ๕ (เช่น พละ ๕, นิ वर्ณ ๕, อภินหปัจจเวกขณ์ ๕, นักรบ ๕ ฯลฯ) และ หมวด ๖ (เช่น สาราณียธรรม ๖, อนุตตริยะ ๖, การวตา ๖, อภัพพฐาน ๖, ฯลฯ)

เล่ม ๒๓ สัตตก-อัฐก-นวกนิบาต ว่าด้วยธรรมหมวด ๗ (เช่น อริยทรัพย์ ๗, อนุสัย ๗, อปรินิหанийธรรม ๗, สัมปปริสธรรม ๗, กัลยาณมิตรธรรม ๗, ภรรยา ๗ ฯลฯ) หมวด ๘ (เช่น โลกธรรม ๘, คุณสมบัติของภิกษุที่จะไปเป็นทูต ๘, ทาน ๘, ทานวัตถุ ๘, การบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๓ ในระดับต่างๆ ๘, สัมปปริสทาน ๘, ทิฏฐิธัมมิก-□ สัมปรายิกัตถิกรรม ๘ ฯลฯ) และหมวด ๙ (เช่น อาฆาตวัตถุ ๙, □ อนุปปพพนิโรธ ๙, อนุปปพพวิหาร ๙, นิพพานันตา ๙ ฯลฯ)

เล่ม ๒๔ ทสก-เอกาทสกนิบาต ว่าด้วยธรรม หมวด ๑๐ (เช่น สังโยชน์ ๑๐, สัญญา ๑๐, นาถกรณธรรม ๑๐, วัชติธรรม ๑๐ ฯลฯ) และ หมวด ๑๑ (เช่น ธรรมที่เกิดต่อกันตามธรรมดา ไม่ต้องเจตนา ๑๑, อานิสงส์เมตตา ๑๑ ฯลฯ)

ในอังคุตตรนิกายมีข้อธรรมหลากหลายลักษณะ ตั้งแต่ทิฏฐิ-□ ัมมิกัตถะถึงปรมัตถะ ทั้งสำหรับบรรพชิตและสำหรับคฤหัสถ์ กระจายกันอยู่โดยเรียงตามจำนวน

๕. ขุททนิกาย (ชุมนุมพระสูตร คาถาภาษิต คำอธิบาย และเรื่องราว เบ็ดเตล็ดที่จัดเข้าในสัณนิบาตแรกไม่ได้ ๑๕ คัมภีร์)

เล่ม ๒๕ รวมคัมภีร์ย่อย ๕ คือ

(๑) **ขุททกปาฐะ** รวมบทสวดย่อยๆ เช่น มงคลสูตร รตนสูตร กรณียเมตตสูตร

(๒) **ธรรมบท** บทแห่งธรรม หรือบทร้อยกรองเอ่ยเอื้อนธรรม มี ๔๒๓ คาถา

(๓) **อุทาน** พระสูตรแสดงคาถาพุทธอุทาน มีความน่าเป็นร้อย แก้ว ๘๐ เรื่อง

(๔) **อิติวุตตกะ** พระสูตรที่ไม่ขึ้นต้นด้วย “เอวมเม สุต” แต่เชื่อม ความเข้าสู่คาถาด้วยคำว่า “อิติ วุจฺจติ” รวม ๑๑๒ สูตร

(๕) สุตตนิบาต ชุมนุมพระสูตรชุดพิเศษ ซึ่งเป็นคาถาล้วน หรือ มีร้อยแก้วเฉพาะส่วนที่เป็นความนำ รวม ๗๑ สูตร

เล่ม ๒๖ มีคัมภีร์ย่อย ๔ ซึ่งเป็นบทประพันธ์ร้อยกรองคือคาถาล้วน ได้แก่

(๑) วิมานวัตถุ เรื่องผู้เกิดในสวรรค์อยู่วิมาน เล่าการทำความดีของตนในอดีต ที่ทำให้ได้ไปเกิดเช่นนั้น ๘๕ เรื่อง

(๒) เปตวัตถุ เรื่องเปรตเล่ากรรมชั่วในอดีตของตน ๕๑ เรื่อง

(๓) เถรคาถา คาถาของพระอรหันตเถระ ๒๖๔ รูป ที่กล่าวแสดงความรู้สึกสงบประณีตในการบรรลุนิพพาน เป็นต้น

(๔) เถรีคาถา คาถาของพระอรหันตเถรี ๗๓ รูป ที่กล่าวแสดงความรู้สึกเช่นนั้น

เล่ม ๒๗ ชาดก ภาค ๑ รวมบทร้อยกรองคือคาถาแสดงคติธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ และมีคาถาภาษิตของผู้อื่นปนอยู่บ้าง ภาคแรก ตั้งแต่เรื่องที่มีคาถาเดียว (เอกนิบาต) ถึงเรื่องมี ๔๐ คาถา (จัตตาศิสนิบาต) รวม ๕๒๕ เรื่อง

เล่ม ๒๘ ชาดก ภาค ๒ รวมคาถาอย่างในภาค ๑ นั้นเพิ่มอีก แต่เป็นเรื่องอย่างยาว ตั้งแต่เรื่องมี ๕๐ คาถา (ปัญญานิบาต) ถึงเรื่องมีคาถามากมาย (มหานิบาต) จบลงด้วยมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งมี ๑,๐๐๐ คาถา ภาคนี้มี ๒๒ เรื่อง บรรจบทั้งสองภาค เป็น ๕๔๗ ชาดก

เล่ม ๒๙ มหานิทเทศ ภาณิตของพระสารีบุตรอธิบายขยายความ พระสูตร ๑๖ สูตร ในอัฐกัณฐกแห่งสุดตนิบาต

เล่ม ๓๐ อุพนิทเทศ ภาณิตของพระสารีบุตรอธิบายขยายความ พระสูตร ๑๖ สูตรในปารายณวรรค และขัลลวิสาณสูตร ในอุรควรรคแห่งสุดตนิบาต

เล่ม ๓๑ ปฏิสัมภิตามรรค ภาณิตของพระสารีบุตร อธิบายข้อธรรมที่ลึกซึ้งต่างๆ เช่น เรื่อง ญาณ ทิณฺณ อานาปาน อินทริย์ วิโมกข์ เป็นต้น อย่างพิสดาร เป็นทางแห่งปัญญาแตกฉาน

เล่ม ๓๒ อปทาน ภาค ๑ บทประพันธ์ร้อยกรอง (คาถา) แสดงประวัติพระอรหันต์ โดยเฉพาะในอดีตชาติ เริ่มด้วยพุทธอุปทาน (ประวัติของพระพุทธเจ้า) ปัจเจกพุทธอุปทาน (เรื่องราวของพระปัจเจกพุทธเจ้า) ต่อด้วยเถรอุปทาน (อดีตประวัติแห่งพระอรหันตเถระ) เริ่มแต่พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ ฯลฯ พระอานนท์ ต่อเรื่อยไปจนจบภาค ๑ รวม ๔๑๐ รูป

เล่ม ๓๓ อปทาน ภาค ๒ คาถาประพันธ์แสดงอดีตประวัติพระอรหันตเถระต่ออีกจนถึงรูปที่ ๕๕๐

ต่อนั้นเป็นเถรอุปทาน แสดงเรื่องราวของพระอรหันตเถรี ๔๐ เรื่อง เริ่มด้วยพระเถรีที่ไม่คุ้นนาม ๑๖ รูป ต่อด้วยพระเถรีที่สำคัญ คือ พระมหาปชาบดีโคตมี พระเขมา พระอุบลวรรณา พระปฐาจารา ฯลฯ พระยโสธรา และท่านอื่นๆ

ครั้งนั้นจบอุปทานแล้ว ทำยเล่ม ๓๓ นี้ มีคัมภีร์ พุทธวงษ์ เป็นคาถา ประพันธ์แสดงเรื่องของพระพุทธเจ้าในอดีต ๒๔ พระองค์ที่ พระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันเคยได้ทรงเฝ้าและได้รับพยากรณ์ จนถึง ประวัติของพระองค์เอง รวมเป็นพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์

จบแล้วมีคัมภีร์สั้นๆ ชื่อ จริยาปิฎก เป็นท้ายสุด แสดงพุทธจริยา ในอดีตชาติ ๓๕ เรื่องที่มีแล้วในชาดก แต่เล่าด้วยคาถาประพันธ์ใหม่ ชี้ตัวอย่างการบำเพ็ญบารมีบางข้อ

บุพทกนิบาตนี้ เมื่อมองโดยภาพรวม ก็จะเห็นลักษณะที่กล่าวว่า เป็นที่ชุมนุมของคัมภีร์ปลีกย่อยเบ็ดเตล็ด คือ แม้จะมีถึง ๑๕ คัมภีร์ รวมได้ถึง ๕ เล่ม แต่

- มีเพียงเล่มแรกเล่มเดียว (๒๕) ที่หนักในด้านเนื้อหา หลักธรรม แต่ก็เป็นคัมภีร์เล็กๆ ในเล่มเดียวมีถึง ๕ คัมภีร์ ทุกคัมภีร์มีความสำคัญและลึกซึ้งมาก

- อีก ๓ เล่ม (๒๘-๒๙-๓๐) คือ นิทเทส และ ปฏิสัมภิทามรรค แม้จะแสดงเนื้อหาธรรมโดยตรง แต่ก็เป็นการอธิบายของพระสาวก (พระสารีบุตร) ที่ไขความพุทธพจน์ที่มีอยู่แล้วในคัมภีร์ข้างต้น (ถือได้ว่าเป็นต้นแบบของอรรถกถา)

- ที่เหลือจากนั้นอีก ๘ คัมภีร์ ล้วนเป็นบทประพันธ์ร้อยกรอง ที่มุ่งความไพเราะงดงามให้เรารู้สึก เช่น เสริมศรัทธาเป็นต้น คือ

เล่ม ๒๖ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา เล่าประสบการณ์ ความรู้สึก และคติของคนดี คนชั่ว ตลอดจนพระอรหันตสาวกที่จะเป็นตัวอย่าง/แบบอย่างสำหรับเราให้เกิดความรู้สึกสังเวช เตือนใจ และเร้ากำลังใจ ให้ละความชั่ว ทำความดี และเพียรบำเพ็ญอริยมรรค

เล่ม ๒๗-๒๘ ชาดก แสดงคติธรรมที่สั่งสอนและเร้าเตือนให้
กำลังใจจากการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าเอง

เล่ม ๓๒-๓๓ อปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก เป็นบทร้อยกรอง
บรรยายประวัติ ปฏิปทา และจริยา ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า
และพระอรหันตสาวก ในแนวของวรรณศิลป์ที่จะเสริมปสาทะและ
จรโลงศรัทธาในพระรัตนตรัย

ค. พระอภิธรรมปิฎก

ประมวลพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรม คือหลักธรรมและ
คำอธิบายที่เป็นเนื้อหาวิชาล้วนๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์
แบ่งเป็น ๗ คัมภีร์ (เรียกย่อหรือหัวใจว่า ส วิ ธา ปุ ก ย ป) ๑๒ เล่ม
ดังนี้

๑. ฐัมมสังคณี
๒. วิภังค์
๓. ธาตุกถา
๔. ปุคคลบัญญัติ
๕. กถาวัตถุ
๖. ยมก
๗. ปิฎฐาน

เล่ม ๓๔ (ฐัมม)สังคณี ดั้่นเล่มแสดงมาติกา (แม่บท) อันได้แก่
บทสรุปแห่งธรรมทั้งหลายที่จัดเป็นชุดๆ มีทั้งชุด ๑ เช่น จัดทุกสิ่งทุก
อย่างประคามีเป็นกุศลธรรม อกุศลธรรม อัพยาทธรรม ชุดหนึ่ง เป็น
อดีต-ธรรม อนาคตธรรม ปัจจุบันธรรม ชุดหนึ่ง ฯลฯ และชุด ๒ เช่นจัด
ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นสังขตธรรม อสังขตธรรม ชุดหนึ่ง โลกียธรรม

โลกุตตรธรรม ชุดหนึ่ง เป็นต้น รวมทั้งหมดมี ๑๖๔ ชุด หรือ ๑๖๔ มาติกา

ตอนต่อจากนั้น ซึ่งเป็นเนื้อหาส่วนสำคัญของคัมภีร์นี้เป็นคำ □ วิสัชชา ขยายความมาติกาที่ ๑ เป็นตัวอย่าง แสดงให้เห็นกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยาคธรรม ที่กระจายออกไปในแง่ของจิต เจตสิก รูป และนิพพาน

ท้ายเล่มมีอีก ๒ บท แต่ละบทแสดงคำอธิบายย่อหรือคำจำกัด ความข้อธรรมทั้งหลายในมาติกาที่กล่าวถึงข้างต้นจนครบ ๑๖๔ มาติกา ได้คำจำกัดความข้อธรรมใน ๒ บทต่างแนวกันเป็น ๒ แบบ (แต่บทท้ายจำกัดความไว้เพียง ๑๒๒ มาติกา)

เล่ม ๓๕ วิภังค์ ยกหลักธรรมสำคัญๆ ขึ้นมาแจกแจง แยกแยะ อธิบายกระจายออกให้เห็นทุกแง่ และวินิจฉัยจนชัดเจนจบไปเป็น เรื่องๆ รวมอธิบายทั้งหมด ๑๘ เรื่อง คือชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อริยสัจ ๔ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจสมุปบาท สติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ โพชฌงค์ ๗ มรรคมิองค์ ๘ ฌาน อปมัญญา ศีล ๕ ปฏิสัมภีทา ๔ ญาณประเภทต่างๆ และเปิดเผยลึกลับว่าด้วยอกุศลธรรม ต่างๆ อธิบายเรื่องใด ก็เรียกว่า วิภังค์ ของเรื่องนั้น เช่น อธิบายชั้น ๕ ก็เรียก **ชั้นวิภังค์** เป็นต้น รวมมี ๑๘ วิภังค์

เล่ม ๓๖ มี ๒ คัมภีร์ คือ **ธาตุกถา** นำข้อธรรมในมาติกาทั้งหลาย และข้อธรรมอื่นๆ อีก ๑๒๕ อย่าง มาจัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ □ และธาตุ ๑๘ ว่าข้อใดจัดเข้าได้หรือไม่ได้ในอย่างไรๆ และ **บุคคล บัญญัติ** บัญญัติความหมายของชื่อที่ใช้เรียกบุคคลต่างๆ ตามคุณธรรม เช่นว่า **โสดาบัน** ได้แก่ “บุคคลผู้ละสังโยชน์ ๓ ได้แล้ว” ดังนี้ เป็นต้น

เล่ม ๓๗ กถาวัตถุ คัมภีร์ที่พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ประทาน การสังคายนาครั้งที่ ๓ เรียบเรียงขึ้นเพื่อแก้ความเห็นผิดของนิกายต่างๆ ในพระพุทธศาสนาครั้งนั้น ซึ่งได้แตกแยกกันออกไปแล้วถึง ๑๘ นิกาย เช่น ความเห็นว่า พระอรหันต์เสื่อมจากอรรถผลได้ เป็นพระอรหันต์พร้อมกับการเกิดได้ ทุกอย่างเกิดจากกรรม เป็นต้น ประพันธ์เป็นคำปูลงฉันทนา มีทั้งหมด ๒๑๕ กถา

เล่ม ๓๘ ยมก ภาค ๑ คัมภีร์ยมกนี้อธิบายหลักธรรมสำคัญให้เห็นความหมายและขอบเขตอย่างชัดเจน และทดสอบความรู้อย่างลึกซึ้ง ด้วยวิธีตั้งคำถามย้อนกันเป็นคู่ๆ (ยมก แปลว่า “คู่”) เช่น ถามว่า “ธรรมทั้งปวงที่เป็นกุศล เป็นกุศลมูล หรือว่า ธรรมทั้งปวงที่เป็นกุศลมูล เป็นกุศล”, “รูป (ทั้งหมด) เป็นรูปขันธ์ หรือว่ารูปขันธ์ (ทั้งหมด) เป็นรูป”, “ทุกข์ (ทั้งหมด) เป็นทุกข์สังข์ หรือว่าทุกข์สังข์ (ทั้งหมด) เป็นทุกข์” หลักธรรมที่นำมาอธิบายในเล่มนี้มี ๙ คือ มูล (เช่นกุศลมูล) ขันธ์ อายตนะ ธาตุ สังขะ สังขาร อนุสัย ถามตอบอธิบายเรื่องใด ก็เรียกว่า ยมก ของเรื่องนั้นๆ เช่น มูลยมก ขันธยมก เป็นต้น เล่มนี้จึงมี ๙ ยมก

เล่ม ๓๙ ยมก ภาค ๒ ถามตอบอธิบายหลักธรรมเพิ่มเติมจากภาค ๑ อีก ๓ เรื่อง คือ จิตตยมก ธรรมยมก (กุศล-อกุศล-อัยพาคต-ธรรม) อินทริยยมก บรรจบเป็น ๑๐ ยมก

เล่ม ๔๐ ปิฎฐาน ภาค ๑ คัมภีร์ปิฎฐาน อธิบายปัจจัย ๒๔ โดยพิสดาร แสดงความสัมพันธ์อิงอาศัยเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแง่ด้านต่างๆ ธรรมที่นำมาอธิบายก็คือ ข้อมธรรมที่มีในมัตติกาคือแม่บทหรือบทสรุปธรรม ซึ่งกล่าวไว้แล้วในต้นคัมภีร์สังคณีนั่นเอง แต่อธิบายเฉพาะ ๑๒๒ มัตติกาแรกที่เรียกว่า อภิธรรมมัตติกา

ปฏิฐานเล่มแรกนี้ อธิบายความหมายของปัจจัย ๒๔ เป็นการปูพื้นความเข้าใจเบื้องต้นก่อน จากนั้นจึงเข้าสู่เนื้อหาของเล่ม คือ อนุโลม-ติกปฏิฐาน อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลาย ในแม่บทชุด ๓ (ติกมาติกา) โดยปัจจัย ๒๔ นั้น เช่นว่า กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศล-ธรรมโดยอุปนิสสปัจจัยอย่างไร กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมโดยอุปนิสสปัจจัยอย่างไร อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมโดยอุปนิสสปัจจัยอย่างไร กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมโดยอารัมมณปัจจัยอย่างไร ฯลฯ ฯลฯ (เล่มนี้อธิบายแต่ในเชิงอนุโลม คือตามนัยปกติ ไม่อธิบายตามนัยปฏิเสศ จึงเรียกว่า อนุโลมปฏิฐาน)

เล่ม ๔๑ ปฏิฐาน ภาค ๒ อนุโลมติกปฏิฐาน ต่อ คืออธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแม่บทชุด ๓ ต่อจากเล่ม ๔๐ เช่น อคติธรรมเป็นปัจจัยแก่ปัจจุบันธรรมโดยอารัมมณปัจจัย (พิจารณารูป เสียง เป็นต้น ที่ดับเป็นอดีตไปแล้ว ว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เกิดความโหม้นสั่น ฯลฯ) เป็นต้น

เล่ม ๔๒ ปฏิฐาน ภาค ๓ อนุโลมทุกปฏิฐาน อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลาย ในแม่บทชุด ๒ (ทุกมาติกา) เช่น โลภี-ธรรมเป็นปัจจัยแก่โลภีธรรม โดยอารัมมณปัจจัย (รูปายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณ ฯลฯ) ดังนี้ เป็นต้น

เล่ม ๔๓ ปฏิฐาน ภาค ๔ อนุโลมทุกปฏิฐาน ต่อ

เล่ม ๔๔ ปฏิฐาน ภาค ๕ ยังเป็นอนุโลมปฏิฐาน แต่อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแม่บทต่างๆ ข้ามชุดกันไปมา ประกอบด้วย อนุโลมทุกติกปฏิฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมาติกา) โยงกับธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมาติกา) เช่น อธิบาย “กุศลธรรมที่เป็นโลกุตตรธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมที่เป็นโลกียธรรม โดยอธิป

ติ-ปัจจัย” เป็นอย่างไร เป็นต้น อนุโลมติกทุกปัญฐาน ธรรมในแม่บท
ชุด ๓ (ติกมาติกา) โยงกับธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมาติกา) อนุโลม
ติกติก-□ปัญฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมาติกา) โยงกับธรรมใน
แม่บทชุด ๓ (ติกมาติกา) โยงระหว่างต่างชุดกัน เช่น อธิบายว่า “กุศล
ธรรมที่เป็นอดีตธรรม เป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมที่เป็นปัจจุบันธรรม”
เป็นอย่างไร เป็นต้น อนุโลมทุกทุกปัญฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุก
มาติกา) กับธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมาติกา) โยงระหว่างต่างชุดกัน
เช่น ชุดโลกียะ □ โลกุตตระ กับชุดสังขตะอสังขตะ เป็นต้น

เล่ม ๔๕ ปัญฐาน ภาค ๖ เป็นปัจจัยปัญฐาน คืออธิบายความ
เป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายอย่างเล่มก่อนๆ นั้นเอง แต่อธิบาย
แง่ปฏิเสธ แยกเป็น ปัจจัยปัญฐาน คือ ปัจจัย (ปฏิเสธ) + ปัจจัย
(ปฏิเสธ) เช่นว่า ธรรมที่ไม่ใช่กุศล อาศัยธรรมที่ไม่ใช่กุศลเกิดขึ้นโดย
เหตุปัจจัย เป็นอย่างไร อนุโลมปัจจัยปัญฐาน คือ อนุโลม + ปัจจัย
(ปฏิเสธ) เช่นว่า อาศัย □ โลกียธรรม ธรรมที่ไม่ใช่โลกุตตรธรรม
เกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัย เป็นอย่างไร ปัจจัยยานุโลมปัญฐาน คือ ปัจจัย
(ปฏิเสธ) + อนุโลม เช่นว่า อาศัยธรรมที่ไม่ใช่กุศล ธรรมที่เป็นอกุศล
เกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัยเป็นอย่างไร และในทั้ง ๓ แบบนี้ แต่ละแบบ จะ
อธิบายโดยใช้ธรรมในแม่บทชุด ๓ แล้วต่อด้วยชุด ๒ แล้วข้ามชุด
ระหว่างชุด ๒ กับชุด ๓ ชุด ๓ กับชุด ๒ ชุด ๓ กับชุด ๓ ชุด ๒ กับชุด
๒ จนครบทั้งหมดเหมือนกัน ดังนั้นแต่ละแบบจึงแยกซอยละเอียด
ออกไปเป็น ติก- ทุก- ทุกติก- ติกทุก- ติกติก- ทุกทุก- ตามลำดับ (เขียน
ให้เต็มเป็น □ ปัจจัยติกปัญฐาน ปัจจัยทุกปัญฐาน ปัจจัยทุกติกปัญ
ฐาน ฯลฯ ดังนี้เรื่อยไปจนถึงท้ายสุดคือ ปัจจัยยานุโลมทุกทุกปัญฐาน)

คัมภีร์ปัญฐานนี้ ท่านอธิบายค่อนข้างละเอียดเฉพาะเล่มต้นๆ เท่านั้น เล่มหลังๆ ท่านแสดงไว้แต่หัวข้อหรือแนว และทิ้งไว้ให้ผู้เข้าใจแนวนั้นแล้ว เอาไปแจกแจงโดยพิสดารเอง โดยเฉพาะเล่มสุดท้ายคือภาค ๖ แสดงไว้น้อยที่สุด แม้กระนั้นก็ยังเป็นหนังสือถึง ๖ เล่ม หรือ ๓,๓๒๐ หน้ากระดาษพิมพ์ ถ้าอธิบายโดยพิสดารทั้งหมด จะเป็นเล่มหนังสืออีกจำนวนมากหลายเท่าตัว ท่านจึงเรียกปัญฐานอีกชื่อหนึ่งว่า *มหาปกรณัม* แปลว่า “ตำราใหญ่” ใหญ่ทั้งโดยขนาดและโดยความสำคัญ

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า พระไตรปิฎกมีเนื้อความทั้งหมด ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งเป็น พระวินัยปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระสุตตันตปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ และพระอภิธรรมปิฎก ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

อรรถกถาและคัมภีร์รุ่นต่อมา

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสแสดงคำสอนคือพระธรรมวินัยแล้ว สาวกทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ก็นำหลักธรรมวินัยนั้นไปเล่าเรียนศึกษา คำสอนหรือพุทธพจน์ส่วนใดที่ยาก ต้องการคำอธิบาย นอกจากพุทธภาษิตจากพระพุทธเจ้าโดยตรงแล้ว ก็มีพระสาวกผู้ใหญ่ที่เป็นอุปัชฌาย์หรืออาจารย์คอยแนะนำชี้แจงช่วยตอบข้อสงสัย

คำอธิบายและคำตอบที่สำคัญก็ได้รับการทรงจำถ่ายทอดกันมา ควบคู่กับหลักธรรมวินัยที่เป็นแม่บทนั้นๆ จากสาวกรุ่นก่อนสู่สาวกรุ่นหลัง ต่อมาเมื่อมีการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยเป็นพระไตรปิฎกแล้ว คำชี้แจงอธิบายเหล่านั้นก็เป็นระบบและมีลำดับไปตามพระไตรปิฎกด้วย

คำอธิบายพุทธพจน์หรือหลักธรรมวินัย หรือคำอธิบายความในพระไตรปิฎกนั้น เรียกว่า อรรถกถา

เมื่อมีการทรงจำถ่ายทอดพระไตรปิฎกด้วยวิธีมุขปาฐะ ก็มีการทรงจำถ่ายทอดอรรถกถาประกอบควบคู่มาด้วย จนกระทั่งเมื่อมีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานเป็นลายลักษณ์อักษร ณ ประเทศลังกา ประมาณพ.ศ. ๔๖๐ คำนานก็กล่าวว่าได้มีการจารึกอรรถกถาพร้อมไปด้วยเช่นกัน

อนึ่ง พึงสังเกตว่า พุทธพจน์หรือข้อความในพระไตรปิฎกนั้น ในภาษาวิชาการท่านนิยมเรียกว่า บาฬี หรือ พระบาฬี หมายถึงพุทธพจน์ที่รักษาไว้ในพระไตรปิฎก ไม่พึงสับสนกับ ภาษาบาฬี (คำว่า บาฬี มาจาก ปาฬุ ธาตุ ซึ่งแปลว่า “รักษา”) สำหรับบาฬีหรือพระไตรปิฎกนั้น ท่านทรงจำถ่ายทอดกันมา และจารึกเป็นภาษาบาฬีมคร แต่อรรถกถา สืบมาเป็นภาษาสิงหล

ทั้งนี้สำหรับพระไตรปิฎกนั้นชัดเจนอยู่แล้ว ในฐานะเป็นตำราแม่บท อยู่ข้างผู้สอน จึงจะต้องรักษาให้คงอยู่อย่างเดิมโดยแม่นยำที่สุดตามพระคำรัสของพระผู้สอนนั้น ส่วนอรรถกถาเป็นคำอธิบายสำหรับ □ผู้เรียน จึงจะต้องช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจได้ดีที่สุด เมื่ออรรถกถาสืบมาในลังกา ก็จึงถ่ายทอดกันเป็นภาษาสิงหล จนกระทั่งถึงช่วง พ.ศ. ๕๕๐-๑๐๐๐ จึงมีพระอาจารย์ผู้ใหญ่ เช่น พระพุทธโฆสะ และพระธรรมปาละ เดินทางจากชมพูทวีป มายังลังกา และแปลเรียบเรียงอรรถกถากลับเป็นภาษาบาลีมคร อย่างที่มีอยู่และใช้ศึกษากันในปัจจุบัน

ลักษณะสำคัญของอรรถกถา คือ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายความในพระไตรปิฎกโดยตรง หมายความว่า พระไตรปิฎกแต่ละสูตรแต่ละส่วนแต่ละตอนแต่ละเรื่อง ก็มีอรรถกถาที่อธิบายจำเพาะสูตรจำเพาะส่วนตอนหรือเรื่องนั้นๆ และอธิบายตามลำดับไป โดยอธิบายทั้ง

คำศัพท์หรือถ้อยคำอธิบายข้อความ ซึ่งแจ้งความหมาย ขยายความ หลักธรรมหลักวินัย และเล่าเรื่องประกอบ ตลอดจนแสดงเหตุปัจจัย แวดล้อมหรือความเป็นมาของการที่พระพุทธเจ้าจะตรัสพุทธพจน์ นั้นๆ หรือเกิดเรื่องราวนั้นๆ ขึ้น พร้อมทั้งเชื่อมโยงประมวลความเป็นมาเป็นไปต่างๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจพุทธพจน์หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนขึ้น

พระไตรปิฎกมีอรรถกถาที่อธิบายตามลำดับกัมภีร์ดังนี้

พระไตรปิฎก	อรรถกถา	ผู้เรียบเรียง
ก.พระวินัยปิฎก		
๑.พระวินัยปิฎก (ทั้งหมด)	สมันตปาสาทิกา	พระพุทธโฆสะ
ข.พระสุตตันตปิฎก		
๒.ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	”
๓.มัชฌิมนิกาย	ปปัญญสูทนี	”
๔.สังยุตตนิกาย	สารัตถตปกาสิณี	”
๕.อังคุตตรนิกาย	มโนรตปฐนี	”
๖.ขุททกปาฐะ (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถโชติกา	”
๗.ธรรมบท (”)	ธัมมปัทฏฐกถา*	”
๘.อุทาน (”)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
๙.อิติวุตตกะ (”)	”	”
๑๐.สุตตนิบาต (”)	ปรมัตถโชติกา	พระพุทธโฆสะ
๑๑.วิมานวัตถุ (”)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ

* ที่จริงมีชื่อเฉพาะว่า *ปรมัตถโชติกา* ด้วยเหมือนกัน และที่ว่าพระพุทธโฆสะเป็นผู้เรียบเรียงกัมภีร์ทั้งสองนี้ นั้น คงจะเป็นหัวหน้าคณะ โดยมีผู้อื่นร่วมงานด้วย

๑๒.เปตวัตถุ (")	"	"
๑๓.เถรคาถา (")	"	"
๑๔.เถรคาถา (พุทธทศนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
๑๕.ชาดก (")	ชาดกัฎฐกถา*	พระพุทธโฆสะ
พระไตรปิฎก	อรรถกถา	ผู้เรียบเรียง
๑๖.นิทเทส (ขุ ท ท ก นิกาย)	สัทธัมมปิชาโชติกา	พระอุปเสนะ
๑๗.ปฏิสัมภิทามัคค์ (")	สัทธัมมปกาสิณี	พระมหานาม
๑๘.อปทาน (")	วิสุทธชนวาลาสิณี	(นามไม่แจ้ง)**
๑๙.พุทธวงศ์ (")	มธุรัตถวาลาสิณี	พระพุทธทศตะ
๒๐.จริยาปิฎก (")	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
ค.พระอภิธรรมปิฎก		
๒๑.ธัมมสังคณี	อัญญาสาสิณี	พระพุทธโฆสะ
๒๒.วิกัณฑ์	สัมโมหวิโนทนี	"
๒๓.ทั้ง ๕ คัมภีร์ที่เหลือ	ปัญจปกรณัฎฐกถา	"

นอกจากอรรถกถาซึ่งเป็นທີ່ปรึกษาหลักในการเล่าเรียนศึกษาพระไตรปิฎกแล้ว คัมภีร์พระพุทธศาสนาภาษาบาลีที่เกิดขึ้นในยุคต่างๆ หลังพุทธกาล ยังมีอีกมากมาย ทั้งก่อนยุคอรรถกถา หลังยุคอรรถกถา และแม้ในยุคอรรถกถาเอง แต่ไม่ได้เรียบเรียงในรูปลักษณะที่จะเป็นอรรถกถา

** คัมภีร์จุฬคันถวงศ์ (แต่งในพม่า) ว่าเป็นผลงานของพระพุทธโฆสะ

คัมภีร์สำคัญบางคัมภีร์ เป็นผลงานอิสระของพระเถระผู้แตกฉานในพระธรรมวินัย ท่านเรียบเรียงขึ้นตามโครงเรื่องที่ท่านจัดวางเองหรือเกิดจากเหตุการณ์พิเศษ เช่น การตอบคำถามชี้แจงข้อสงสัยของผู้อื่นเป็นต้น ปกรณ์หรือคัมภีร์พิเศษเช่นนี้ บางคัมภีร์ได้รับความเคารพนับถือและอ้างอิงมาก โดยเฉพาะคัมภีร์ เนตติ เปฏโกปเทศ และ มลिनทปัญหา ซึ่งเกิดขึ้นก่อนยุคอรรถกถา ในพม่าจัดเข้าเป็นคัมภีร์ในพระไตรปิฎกด้วย (อยู่ในหมวดขุททกนิกาย)

ในยุคอรรถกถา คัมภีร์ วิสุทธีมัคค์ ของพระพุทธโฆสะผู้เป็นพระอรรถกถาจารย์องค์สำคัญ แม้จะถือกันว่าเป็นปกรณ์พิเศษ ไม่ใช่เป็นอรรถกถา เพราะท่านเรียบเรียงขึ้นตามโครงเรื่องที่ท่านตั้งเอง ไม่ใช่อธิบายพระไตรปิฎกตอนใดตอนหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ก็ได้รับความนับถือมากเหมือนเป็นอรรถกถา เรียกได้ว่าเป็นคัมภีร์ระดับอรรถกถา ประเทศพุทธศาสนาเถรวาทต่างให้ความสำคัญ ถือเป็นแบบแผนในการศึกษาหลักพระพุทธศาสนา

คัมภีร์ที่เกิดหลังยุคอรรถกถา ก็มีทั้งคัมภีร์ที่อยู่ในสายเดียวกับ □ อรรถกถา คือเป็นคัมภีร์ที่อธิบายพระไตรปิฎก และอธิบายอรรถกถา และอธิบายกันเอง เป็นชั้นๆ ต่อกันไป กับทั้งคัมภีร์นอกสายพระไตรปิฎก เช่น ตำนานหรือประวัติและไวยากรณ์ เป็นต้น คัมภีร์เหล่านี้ มีชื่อเรียกแยกประเภทต่างกันไปหลายอย่าง จะกล่าวเฉพาะในสายของอรรถกถา คือที่อธิบายต่อออกไปจากอรรถกถา และเฉพาะที่ควรรู้ในที่นี้ก็คือ ฎีกา และอนุฎีกา

เมื่อเรียงลำดับคัมภีร์ในสายพระไตรปิฎกและอรรถกถาก็จะเป็นดังนี้

(ก) บาลี คือพระไตรปิฎก

(ข) อรรถกถา คือ คัมภีร์ที่อธิบายบาลีหรืออธิบายความในพระไตรปิฎก

(ค) ฎีกา คือ คัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถา หรือขยายความต่อจากอรรถกถา

(ง) อนุฎีกา คือ คัมภีร์ที่อธิบายขยายความต่อจากฎีกาอีกทอดหนึ่ง

ส่วนคัมภีร์ชื่ออย่างอื่นต่อจากนี้ไปที่มีอีกหลายประเภท บางทีท่านใช้คำเรียกรวมๆ กันไปว่า ศัพพนิมุต (แปลว่า “คัมภีร์ที่พื้นหรือนอกเหนือจากนั้น”)

คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีอยู่มากมาย ทั้งในสายและนอกสายพระไตรปิฎกนี้ ในประเทศไทยเท่าที่ผ่านมาได้ตีพิมพ์เป็นเล่มหนังสือออกมาแล้วเพียงจำนวนน้อย ส่วนมากยังคงค้างอยู่ในใบลาน เพิ่งจะมีการค้นตัวที่จะตรวจชำระและตีพิมพ์กันมากขึ้นในช่วงเวลาใกล้ๆ นี้ จึงจะต้องรออีกสักระยะหนึ่งซึ่งคงไม่นานนัก ที่ชาวพุทธและผู้สนใจจะได้มีคัมภีร์พุทธศาสนาไว้ศึกษาค้นคว้า อย่างค่อนข้างบริบูรณ์

สำหรับคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถานั้น ได้มีการตีพิมพ์เป็นเล่มพร้อมแล้วในปีพ.ศ. ๒๕๑๕ ส่วนคัมภีร์อื่นๆ รุ่นหลังต่อๆ มา ที่มีค่อนข้างบริบูรณ์พอจะหาได้ไม่ยากก็คือคัมภีร์ที่ใช้เรียนในหลักสูตรเปรียญธรรม

เนื่องจากคัมภีร์เหล่านี้ มีความสัมพันธ์อธิบายความต่อกัน กล่าวคือ อรรถกถาอธิบายพระไตรปิฎก และฎีกาขยายความต่อจากอรรถกถา หรือต่อจากคัมภีร์ระดับอรรถกถา จึงจะได้ทำบัญชีลำดับเล่มจับคู่คัมภีร์ที่อธิบายกันไว้ เพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจในการที่จะศึกษาค้นคว้าต่อไป และเพื่ออำนวยความสะดวกในการโยงข้อมูลระหว่างคัมภีร์

บัญชีลำดับเล่ม พระไตรปิฎก จับคู่กับ อรรถกถา

I. พระวินัยปิฎก

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๑	มหาวีรยงค ๑	วินย.๑*	1	วินยฎกถา (สมนุตปาสาทิกา) ๑	วินย.อ.๑
	๑.๑ เวนชกณฺหา- ปาราชิกกณฺหา		1.1	เวณชกณฺหา- ปาราชิกกณฺหา	
	๑.๒ เตรสกณฺหา- อนิชคกณฺหา		2	วินยฎกถา (สมนุตปาสาทิกา) ๒	วินย.อ.๒
๒	มหาวีรยงค ๒	วินย.๒	2.1	เทรสกณฺหา- อนิชคกณฺหา	
	๒.๑ นิสุตคิยกณฺหา- อิทธิธมมถา		2.2	นิสุตคิยกณฺหา- อิทธิธมมถา	
๓	ภิกขุณีวิภงฺก	วินย.๓	2.3	ภิกขุณีวิภงฺก	วินย.อ.๓
๔	มหาวคฺค ๑	วินย.๔	3	วินยฎกถา (สมนุตปาสาทิกา)	
๕	มหาวคฺค ๒	วินย.๕	3.1	มหาวคฺค	
๖	จุลลวคฺค ๑	วินย.๖	3.2	จุลลวคฺค	
๗	จุลลวคฺค ๒	วินย.๗	3.3	ปริวาร	
๘	ปริวาร	วินย.๘			

II. พระสุตตันตปิฎก

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ

* อักษรย่อคัมภีร์พระไตรปิฎกในภาคภาษาอังกฤษใช้ตามฉบับอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์

๕	ทีมนิกาย สิลกขนุชวคฺค	ที.ศ.	4	ทีมนิกายภูจกถา (สุนงฺคลวิลาสินี) ๑	ที.อ.๑
พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๑๐	ทีมนิกาย มหาวคฺค	ที.ม.	5	ทีมนิกายภูจกถา (สุนงฺคลวิลาสินี) ๒	ที.อ.๒
๑๑	ทีมนิกาย ปาฎิกวคฺค	ที.ปา.	6	ทีมนิกายภูจกถา (สุนงฺคลวิลาสินี) ๓	ที.อ.๓
๑๒	มธุมนิกาย มุลปณฺณาสก	ม.ม.	7	มธุมนิกายภูจกถา (ปปญฺจสุทฺธิ) ๑	ม.อ.๑
	๑๒.๑ มุลปรียวคฺค- สีหนาทวคฺค		7.1	มุลปรียวคฺค- สีหนาทวคฺควณฺณนา	
	๑๒.๒ โอปมฺมวคฺค- จูพฺพมกฺค		8	มธุมนิกายภูจกถา (ปปญฺจสุทฺธิ) ๒	ม.อ.๒
๑๓	มธุมนิกาย มธุมนปณฺณาสก	ม.ม.	9	มธุมนิกายภูจกถา (ปปญฺจสุทฺธิ) ๓	ม.อ.๓
			9.1	มธุมนปณฺณาสก- วณฺณนา	
๑๔	มธุมนิกาย อุปรีปณฺณาสก	ม.อุ.	10	มธุมนิกายภูจกถา (ปปญฺจสุทฺธิ) ๔	ม.อ.๔
			10.1	อุปรีปณฺณาสก- วณฺณนา	
๑๕	สยฺยุตตนิคาย สคาวคฺค	ส.ศ.	11	สยฺยุตตนิคายภูจกถา (สารถฺยปกาสินี) ๑	ส.อ.๑
			11.1	สคาวคฺควณฺณนา	
๑๖	สยฺยุตตนิคาย นีทานวคฺค	ส.นิ.	12	สยฺยุตตนิคายภูจกถา	ส.อ.๒

			(สารตลปภาสินี) ๒	
--	--	--	------------------	--

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๑๗	สัชฎตติกาย ขนธวาวรค	ส.ข.	13	12.1 นิตานวคฺคตฺตณฺณา	ส.อ.๓
๑๘	สัชฎตติกาย สฬายตนวค	ส.สพ.		12.2 ขนธวคฺคตฺตณฺณา	
				สัชฎตติกายฎกเถา (สารตลปภาสินี) ๓	
๑๙	สัชฎตติกาย มหาวารวค	ส.ม.		13.1 สฬายตนวคฺค- ตฺตณฺณา	
๒๐	องฺกุตฺตรนิกาย ๑			13.2 มหาวารวคฺคตฺตณฺณ นา	
	๒๐.๑ เอกนิปาต	อง.เอก.	14	องฺกุตฺตรนิกายฎกเถา (มโนรธปุรณิ) ๑	อง.อ.๑
	๒๐.๒ ทุกนิปาต	อง.ทุก.	15	14.1 เอกนิปาตตฺตณฺณา	อง.อ.๒
	๒๐.๓ ติกนิปาต	อง.ติก.		องฺกุตฺตรนิกายฎกเถา (มโนรธปุรณิ) ๒	
๒๑	องฺกุตฺตรนิกาย ๒			15.1 ทุกนิปาตตฺตณฺณา	
	๒๑.๑ จตุกกนิปาต	อง.จตุกก.		15.2 ติกนิปาตตฺตณฺณา	
๒๒	องฺกุตฺตรนิกาย ๓		16	15.3 จตุกกนิปาตตฺตณฺณ นา	อง.อ.๓
	๒๒.๑ ปญจกนิปาต	อง.ป.ญ.		องฺกุตฺตรนิกายฎกเถา (มโนรธปุรณิ) ๓	
				16.1 ปญจกนิปาตตฺตณฺณ	

๒๓	๒๒.๒ จกุกนิปาต อังกุตุตตรนิกาย ๔ ๒๓.๑ สตุตกนิปาต	จก. อจ.จกุก. อจ.สตุตค.	นา 16.2 จกุกนิปาตวณฺณนา 16.3 สตุตกนิปาตวณฺณนา	
----	--	----------------------------------	---	--

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๒๔	๒๓.๒ อญฺจกนิปาต	อจ.อญฺจก.		16.4 อญฺจกนิปาตวณฺณนา	
	๒๓.๓ นวกนิปาต	อจ.นวก.		16.5 นวกนิปาตวณฺณนา	
	อังกุตุตตรนิกาย ๕				
	๒๔.๑ ทสกนิปาต	อจ.ทสก.		16.6 ทสกนิปาตวณฺณนา	
๒๕	๒๔.๑ เอกาทสกนิปาต	อจ.เอกา-ทสก.	17	16.7 เอกาทสกนิปาต-วณฺณนา	ขุ.ทท.อ.
	ขุทุททนิกาย ๑			ขุทุททนิกายฎฺฐกถา	
	๒๕.๑ ขุทุททปาจ	ขุ.ขุ.		ขุทุททปาจวณฺณนา (ปรมคฺคโชติกา)	
	๒๕.๒ รมุมปท	ขุ.ร.		18 รมุมปทฎฺฐกถา ๑	
			19	รมุมปทฎฺฐกถา ๒	ร.อ.๑
				อปฺปมาท-จิตฺตวคฺค-	ร.อ.๒

			วณณนา	
		20	ธมฺมปทญฺจกถา ๓ ปฺปศ-พาลวคฺควณณนา	ธ.อ.๓
		21	ธมฺมปทญฺจกถา ๔ ปญฺจิต-สทสฺสวคฺควณณนา	ธ.อ.๔
		22	ธมฺมปทญฺจกถา ๕ ปาป-ชราวคฺควณณนา	ธ.อ.๕
		23	ธมฺมปทญฺจกถา ๖ อตุต-โกธวคฺควณณนา	ธ.อ.๖

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
			24	ธมฺมปทญฺจกถา ๗ มล-นาควคฺควณณนา	ธ.อ.๗
			25	ธมฺมปทญฺจกถา ๘ คณฺหา-พฺราหฺมณวคฺค- วณณนา	ธ.อ.๘
	๒๕.๓ อุทาน	พ.อุ.	26	ขุทฺทกนิกายญฺจกถา อุทานวณณนา (ปรมคฺคทีปนี)	อุ.อ.
	๒๕.๔ อิติวุตฺตก	พ.อิตี.	27	ขุทฺทกนิกายญฺจกถา	อิตี.อ.

	๒๕.๕ สุตตนิปาต	พ.สุ.	28	อติวุตถกถา (ปรมคตที่ปณี) พุทธทนิกาชฎกถา สุตตนิปาตถา (ปรมคต ๒) ๑	สุตต.อ.๑
			29	พุทธทนิกาชฎกถา สุตตนิปาตถา (ปรมคต ๒) ๒	สุตต.อ.๒
๒๖	พุทธทนิกาช ๒ ๒๖.๑ วิมานวตถุ	พ.วิมาน.	30	พุทธทนิกาชฎกถา วิมานวตถุ (ปรมคตที่ปณี)	วิมาน.อ.
	๒๖.๒ เปตวตถุ	พ.เปต.	31	พุทธทนิกาชฎกถา เปตวตถุ (ปรมคตที่ปณี)	เปต.อ.
	๒๖.๓ เถรคาถา	พ.เถร.	32	พุทธทนิกาชฎกถา เถรคาถา (ปรมคตที่ปณี) ๑	เถร.อ.๑

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
	๒๖.๓.๑ เอก-ติก- นิปาต		33	32.1 เอกนิปาตถา พุทธทนิกาชฎกถา เถรคาถา (ปรมคตที่ปณี) ๒	เถร.อ.๒

๒๗	๒๖.๓.๒ จตุกก- มหานิปาต	พ.เถรี.	32.2 จตุกก-มหานิปาต- วณณนา	เถรี.อ.
	๒๖.๔ เถรีคาถา			
	พทุททนิกาย ๓		34 พทุททนิกายฐกถา	
	๒๗.๑ ชาตก ๑		เถรีคาถาวณณนา (ปรมคุถทีปนี)	
	เอก-จตุตถาสินีปาต		35 ชาตกฐกถา ๑	
			เอกนิปาตวณณนา (๑)	
			36 ชาตกฐกถา ๒	
			เอกนิปาตวณณนา (๒)	
			37 ชาตกฐกถา ๓	
			ทุกนิปาตวณณนา	
		พ.ชา.	38 ชาตกฐกถา ๔	ชา.อ.๑
			ติก-ปัญจกนิปาตวณณนา	
			39 ชาตกฐกถา ๕	
			จกุก-ทสกนิปาตวณณนา	
			40 ชาตกฐกถา ๖	
			เอกาทสก-ปภิณณก- นิปาตวณณนา	ชา.อ.๒
			41 ชาตกฐกถา ๗	
			วีสติ-จตุตถาฬิสนิปาต- วณณนา	ชา.อ.๓
				ชา.อ.๔
				ชา.อ.๕
				ชา.อ.๖
				ชา.อ.๗

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๒๘	พทุททนิกาย ๔	พ.ชา.	42	ชาตกฐกถา ๘	ชา.อ.๘

	๒๘.๒ ชาคก ๒ ปณฺณาส-มหานี ปาค			ปณฺณาส-สตุตตินิปาค- วณฺณนา	
๒๙	พุทธทณิกาย ๕ ๒๙.๑ มหานิทฺเทศ	พ.ม.	43	ชาตกกุฏกถา ๙ มหานิปาควณฺณนา (๑)	ชา.อ.๙
๓๐	พุทธทณิกาย ๖ ๓๐.๑ จูฬนิทฺเทศ	พ.จ.	44	ชาตกกุฏกถา ๑๐ มหานิปาควณฺณนา (๒)	ชา.อ.๑๐
๓๑	พุทธทณิกาย ๗ ๓๑.๑ ปฏิสมฺภิตามคฺค	พ.ปฏ.	45	พุทธทณิกายกุฏกถา มหานิทฺเทศวณฺณนา (สทฺธมฺมปชฺโชติกา)	นิตฺ.อ.๑
			46	พุทธทณิกายกุฏกถา จูฬนิทฺเทศวณฺณนา (สทฺธมฺมปชฺโชติกา)	นิตฺ.อ.๒
			47	พุทธทณิกายกุฏกถา ปฏิสมฺภิตามคฺควณฺณนา (สทฺธมฺมปกาลินี) ๑	ปฏฺฐิตฺ.อ.๑
			48	พุทธทณิกายกุฏกถา ปฏิสมฺภิตามคฺควณฺณนา (สทฺธมฺมปกาลินี) ๒	ปฏฺฐิตฺ.อ.๒
๓๒	พุทธทณิกาย ๘ ๓๒.๑ อปทาน ๑	พ.อป.	49	พุทธทณิกายกุฏกถา อปทานวณฺณนา (วิสุทฺธชนวילהาสิณี) ๑	อป.อ.๑

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๓๓	๓๒.๑.๑ พุทธชวกุค	ขุ.อป.	50	49.1 พุทธชวกวณณา ขุพุทธนิกายฐกถา อปทานวณณา (วิสุทฺธชนวิลาสินี) ๒	อป.อ.๒
	๓๒.๑.๒ สีหาสนีย- เมคฺคเตชฺชวคฺค			50.1 สีหาสนีย-เมคฺค เตชฺช- วคฺควณณา	
	ขุพุทธนิกาย ๕			50.2 ภทฺททาลิ- ภทฺททิวคฺค- วณณา	
	๓๓.๑ อปทาน ๒		51	50.3 เถริยาปทานวณณ นา	พุทธ.อ.
	๓๓.๑.๑ ภทฺททาลิ- ภทฺททิวคฺค			ขุพุทธนิกายฐกถา พุทธวิสวณณา (มธุรคฺคตวิลาสินี) ๒	
	๓๓.๒ พุทธวิส	52	ขุพุทธนิกายฐกถา จริยาปิฎกวณณา (ปรมคฺคตทปิณี)	จริยา.อ.	
	๓๓.๓ จริยาปิฎก				

III. พระอภิธรรมปิฎก

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ

๓๔	ธมฺมสงฺคณี	อภิ.สั.	53	อภิธมฺมฏฺฐกถา ธมฺมสงฺคณีนวณฺณา (อฏฺฐสาลินี)	สงฺคณี.อ.
----	------------	---------	----	---	-----------

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๓๕	วิงฺกจ	อภิ.วิ.	54	อภิธมฺมฏฺฐกถา วิงฺกจวณฺณา (สมโมหวิโนทนี)	วิงฺจ.อ.
๓๖	๑. ธาตุกถา	อภิ.ธ.	55	อภิธมฺมฏฺฐกถา ธาตุกถาทิวณฺณา (ปญฺจปกรณฏฺฐกถา)	ปญฺจ.อ.
	๒. ปุคฺคลปณฺณตฺติ	อภิ.ป.	55.1	ธาตุกถาวณฺณา	
			55.2	ปุคฺคลปณฺณตฺติ- วณฺณา	
๓๗	กถาวตฺตุ	อภิ.ก.	55.3	กถาวตฺตวณฺณา	
๓๘	ขมก ๑	อภิ.ข.	55.4	ขมกวณฺณา	
๓๙	ขมก ๒	อภิ.ข.			
๔๐	ปฏฺฐาน ๑	อภิ.ป.	55.5	ปฏฺฐานวณฺณา	
๔๑	ปฏฺฐาน ๒	อภิ.ป.			
๔๒	ปฏฺฐาน ๓	อภิ.ป.			
๔๓	ปฏฺฐาน ๔	อภิ.ป.			
๔๔	ปฏฺฐาน ๕	อภิ.ป.			
๔๕	ปฏฺฐาน ๖	อภิ.ป.			

คัมภีร์สำคัญอื่นบางเล่ม

(โดยเฉพาะคัมภีร์ที่ใช้เรียนในหลักสูตรเปรียญธรรม)

ลำดับ	คัมภีร์หลัก	อักษรย่อ	ลำดับ	คัมภีร์ที่อธิบาย	อักษรย่อ
56	มิลินทปณหา	มิลินท			
57	วิสุทธิมคค ๑	วิสุทธิ ๑	61	วิสุทธิมคคส่วนฉนนา มหาฎีกา (ปรมคุดมณฐสา) ๑	วิสุทธิ. ฎีกา๑
ลำดับ	คัมภีร์หลัก	อักษรย่อ	ลำดับ	คัมภีร์ที่อธิบาย	อักษรย่อ
58	วิสุทธิมคค ๒	วิสุทธิ ๒	62	วิสุทธิมคคส่วนฉนนา มหาฎีกา (ปรมคุดมณฐสา) ๒	วิสุทธิ ฎีกา๒
59	วิสุทธิมคค ๓	วิสุทธิ ๓	63	วิสุทธิมคคส่วนฉนนา มหาฎีกา (ปรมคุดมณฐสา) ๓	วิสุทธิ ฎีกา๓
60	อภิธมมคุดสงคห ^๑	สงคห.	60	อภิธมมคุดสงคหฎีกา (อภิธมมคุดวิกาวินี) ^๑	สงคห. ฎีกา
1	วินยฎจกถา (สมนคปาสาทิกา) ๑ ^๒ 1.1 เวรณษกณฐาวณณ นา 1.2 ปรม-จตุคุด ปาราชิก- วณณนา	วินย.อ.๑	64	วินยฎีกา สมนคปาสาทิกาวณณนา (สารคุดทีปนี) ๑	วินย. ฎีกา๑
2	วินยฎจกถา (สมนคปาสาทิกา) ๒ ^๒	วินย.อ.๒	65	วินยฎีกา สมนคปาสาทิกาวณณนา (สารคุดทีปนี) ๒	วินย. ฎีกา๒
			66	วินยฎีกา สมนคปาสาทิกาวณณนา	วินย. ฎีกา๓

^๑ พิมพ์รวมเป็นหนังสือเล่มเดียวกัน^๒ คือ อรรถกถาวินัยที่เรียงลำดับไว้ตอนต้นแล้ว

3	วินยฎจกถา (สมนุตปาสาทิกา) ๓ ^๒	วินย.อ.๓	67	(สารตถทีปนี) ๓ วินยฎีกา สมนุตปาสาทิกาวณณา (สารตถทีปนี) ๔	วินย. ฎีกา๔
-	ขุททกนิกาย สุตตนิปาต มจฺจลสุตฺต ^๓	-	68	มจฺจลคฺคทีปนี ๑	มจฺจล.๑
70	ภิกขุปาติโมกขปาฬิ	ปาติโมกข	69	มจฺจลคฺคทีปนี ๒ (ลำดับที่ 1, 2, 3, 64, 65, 66, 67)	มจฺจล.๒

^๓ ได้แก่พระไตรปิฎก เล่ม ๒๕ ขุททกปาฐ (๕-๖/๓-๔) และสุตตนิปาต (๓๑๗-๓๑๘/๓๗๖-๓๘๗)

บทสรุป

เพื่อทบทวนสิ่งที่ได้กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ ความสำคัญของพระไตรปิฎกอาจกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

๑. พระไตรปิฎกเป็นที่รวบรวมไว้ซึ่งพุทธพจน์คือพระคำรัสของพระพุทธเจ้า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ได้ตรัสไว้เอง เท่าที่ตกทอดมาถึงเรา มีมาในพระไตรปิฎก เรารู้จักคำสอนของพระพุทธเจ้าจากพระไตรปิฎก

๒. พระไตรปิฎกเป็นที่สถิตของพระศาสนาของพุทธศาสนิกชน เพราะเป็นที่บรรจุพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้เป็นศาสนาแทนพระองค์ เราจะเฝ้าหรือรู้จักพระพุทธเจ้าได้จากพระคำรัสของพระองค์ที่ท่านรักษากันไว้ในพระไตรปิฎก

๓. พระไตรปิฎกเป็นแหล่งต้นเดิมของคำสอนในพระพุทธศาสนา คำสอน คำอธิบาย คัมภีร์ หนังสือ ตำรา ที่อาจารย์และนักปราชญ์ทั้งหลายพูด กล่าวหรือเรียบเรียงไว้ ที่จัดว่าเป็นของในพระพุทธศาสนา จะต้องสืบขยายออกมาและเป็นไปตามคำสอนแม่บทในพระไตรปิฎก ที่เป็นฐานหรือเป็นแหล่งต้นเดิม

๔. พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานอ้างอิงในการแสดงหรือยืนยันหลักการ ที่กล่าวว่าเป็นพระพุทธศาสนา การอธิบายหรือกล่าวอ้างเกี่ยวกับหลักการของพระพุทธศาสนา จะเป็นที่น่าเชื่อถือหรือยอมรับได้ด้วยดี เมื่ออ้างอิงหลักฐานในพระไตรปิฎก ซึ่งถือว่าเป็นหลักฐานอ้างอิงขั้นสุดท้ายสูงสุด

๕. พระไตรปิฎกเป็นมาตรฐานตรวจสอบคำสอนในพระพุทธศาสนา คำสอนหรือคำกล่าวใดๆ ที่จะถือว่าเป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาได้ จะต้องสอดคล้องกับพระธรรมวินัยซึ่งมีมาใน

พระไตรปิฎก (แม้แต่คำหรือข้อความในพระไตรปิฎกเอง ถ้าส่วนใดถูกสงสัยว่าจะแปลกปลอม ก็ต้องตรวจสอบด้วยคำสอนทั่วไปในพระไตรปิฎก)

๖. พระไตรปิฎกเป็นมาตรฐานตรวจสอบความเชื่อถือและข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ความเชื่อถือหรือข้อปฏิบัติตลอดจนพฤติกรรมใดๆ จะวินิจฉัยว่าถูกต้องหรือผิดพลาด เป็นพระพุทธศาสนาหรือไม่ ก็โดยอาศัยพระธรรมวินัยที่มีมาในพระไตรปิฎกเป็นเครื่องตัดสิน

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกจึงเป็นกิจสำคัญยิ่งของชาวพุทธ ถือว่าเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา หรือเป็นความดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ถ้ายังมีการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกเพื่อนำไปใช้ปฏิบัติ พระพุทธศาสนาก็ยังดำรงอยู่ แต่ถ้าไม่มีการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก แม้จะมีการปฏิบัติ ก็จะไม่เป็นไปตามหลักการของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาก็จะไม่ดำรงอยู่ ก็จะเสื่อมสูญไป

นอกจากความสำคัญในทางพระศาสนาโดยตรงแล้ว พระไตรปิฎกยังมีคุณค่าที่สำคัญในด้านอื่นๆ อีกมาก โดยเฉพาะ

(๑) เป็นที่บันทึกหลักฐานเกี่ยวกับลัทธิ ความเชื่อถือ ศาสนา ปรัชญา ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม เรื่องราว เหตุการณ์ และถิ่นฐาน เช่นแวนแคว้นต่างๆ ในยุคอดีตไว้เป็นอันมาก

(๒) เป็นแหล่งที่จะสืบค้นแนวความคิดที่สัมพันธ์กับวิชาการต่างๆ เนื่องจากคำสอนในพระธรรมวินัยมีเนื้อหาสาระเกี่ยวโยงหรือครอบคลุมถึงวิชาการหลายอย่าง เช่นจิตวิทยา กฎหมาย การปกครอง เศรษฐกิจ เป็นต้น

(๓) เป็นแหล่งเดิมของคำศัพท์บาลีที่นำมาใช้ในภาษาไทย เนื่องจากภาษาบาลีเป็นรากฐานสำคัญส่วนหนึ่งของภาษาไทย การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกจึงมีอุปการะพิเศษแก่การศึกษาภาษาไทย

รวมความว่า การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกมีคุณค่าสำคัญ ไม่เฉพาะแต่ในการศึกษาพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่อำนวยประโยชน์ทางวิชาการในด้านต่างๆ มากมาย เช่น ภาษาไทย ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา โบราณคดี รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ ศาสนา ปรัชญา และจิตวิทยา เป็นต้นด้วย

แต่นับว่าเป็นเรื่องแปลก และน่าใจหาย ที่คนสมัยนี้กลับไม่เข้าใจว่า พระไตรปิฎกคืออะไร ทำไมต้องรักษาพระไตรปิฎก ทำไมต้องเอาพระไตรปิฎกมาเป็นมาตรฐานหรือเป็นเกณฑ์วินิจฉัยว่า อะไรเป็นธรรม-วินัย อะไรเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า หากปราศจากความเข้าใจพื้นฐานเช่นนี้เสียแล้ว บางคนก็อาจไปไกลถึงขนาดที่ ทักท้วงเอาผิดๆ ว่า คำสอนของพระพุทธเจ้า ใครจะว่าอย่างไรก็ได้

นอกจากนี้ ยังมีความสับสนระหว่างตัวหลักการของพระศาสนาเองกับความคิดเห็นส่วนบุคคล ความสับสนนี้ ซึ่งก็คงเกี่ยวเนื่องกับปัญหาแรก ย่อมนำไปสู่ปัญหาต่างๆ มากมายอย่างแน่นอน

ถ้าเราถามว่าพระพุทธเจ้าสอนว่าอย่างไร หรือสอนเรื่องอะไรว่าอย่างไร เราก็ต้องไปดูพระไตรปิฎกเพื่อหาคำตอบ เพราะเราไม่มีแหล่งอื่นที่จะตอบคำถามนี้ได้

แต่ถ้าเขาถามว่า พระพุทธเจ้าสอนว่าอย่างนี้แล้ว คุณจะว่าอย่างไร เราจะคิดอย่างไรก็เป็นสิทธิของเรา เป็นเสรีภาพของเราที่จะแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งที่พระพุทธเจ้าสอน

แม้แต่ในกรณีหลัง เพื่อความเป็นธรรมต่อพระศาสนา เราควรจะศึกษาคำอธิบายของท่านในคัมภีร์ต่างๆ ให้ชัดแจ้งก่อน แล้วจึงมาสรุปสิ่งที่ศึกษามาแล้ว ถ้าสรุปดีก็ตรงตามที่พระพุทธเจ้าสอน สรุปไม่ดีก็ผิดพลาด ก็ต้องศึกษาค้นคว้าต่อไป แต่อย่างน้อยก็ต้องแยกให้ชัดอย่างทีกล่าวนมาแล้วว่า พระพุทธเจ้าสอนว่าอย่างไร ก็ว่าไปตามคำสอนของพระองค์โดยซื่อสัตย์ แล้วเราเห็นว่าอย่างไร ก็ว่าไปตามอิสระที่เราเห็น แต่เวลานี้คนว่ากันงุนงงสับสนไปหมด

ที่จริงนั้น หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนามีความชัดเจนแน่นอน และไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของความคิดเห็นหรืออคติ แต่เป็นเรื่องของหลักฐานที่ชาวพุทธถือกันว่ามาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง คือมาในพระไตรปิฎก และมีคัมภีร์อรรถกถาเป็นต้น อธิบายประกอบ ซึ่งชาวพุทธทุกยุคสมัย ถือว่าเป็นเนื้อเป็นตัวของพระศาสนา เป็นหลักสำคัญที่สุด และได้เพียรพยายามอย่างยิ่งที่จะรักษาไว้ให้แม่นยำ ด้วยการทรงจำ ศึกษาเล่าเรียน และมีการสังคายนาเป็นงานใหญ่หลายยุคสมัยตลอดมา

ใครก็ตามที่กล่าวอ้างว่าตนปฏิบัติได้โดยไม่ต้องอาศัยพระไตรปิฎก ก็คือพูดว่า ตนปฏิบัติได้โดยไม่ต้องอาศัยพระพุทธเจ้า เมื่อเขาปฏิบัติโดยไม่อาศัยคำรัสสอนของพระพุทธเจ้า เราจะเรียกการปฏิบัตินั้นว่าเป็นพระพุทธศาสนาได้อย่างไร แน่แน่นอนว่า นั่นเป็นการปฏิบัติลัทธิความเชื่อหรือความคิดเห็นของตัวเอง หรือของใครอื่นที่คิดชอบปฏิบัตินั้นขึ้นมา หรืออย่างดีก็เป็นความที่เอามาเล่าต่อจากพระไตรปิฎก แบบฟังตามๆ กันมา ซึ่งเสี่ยงต่อความคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยน

ดังนั้น ชาวพุทธทุกคนจึงควรเฝ้าจับตาระแวดระวังบุคคล ๒ ประเภท คือ (๑) ประเภทที่สร้างความสับสนระหว่างพุทธพจน์ที่แท้

กับความคิดเห็นของตน โดยอ้าง “เสรีภาพทางวิชาการ” แฝงมาในรูปที่เรียกว่า “งานวิจัยทางวิชาการ” และ (๒) ประเภทที่อ้างว่าสามารถปฏิบัติได้โดยไม่ต้องอาศัยพระพุทธรเจ้า บุคคล ๒ ประเภทนี้ ซึ่งหาได้ไม่ยากนักในสังคมปัจจุบันของเรา ย่อมสามารถสร้างความเสียหายใหญ่หลวงต่อพระศาสนาในระยะยาวได้โดยแท้ ยิ่งเมื่อมีผู้คล้อยตามด้วยหลงเชื่อโดยง่ายเป็นจำนวนมาก

เราจึงควรตื่นตัวต่อภัยคุกคามและร่วมแรงร่วมใจกันแก้ไขปัญหาด้วยการส่งเสริมสัมมาปฏิบัติโดยอิงอาศัยคำสอนที่แท้ ซึ่งเราจะต้องช่วยกันรักษาให้บริสุทธิ์ อันที่จริง ถึงเวลาแล้วที่จะต้องหันมาฟื้นฟูชาวพุทธให้กลับไปสู่พระธรรมวินัย ให้รู้จักศึกษาพระไตรปิฎกกันอย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่ง

อย่างทีกล่าวก่อนหน้านี้ トラบโดที่พระไตรปิฎกยังมีอยู่ トラบนั้นพระพุทธรศาสนาก็ยังคงอยู่ พระพุทธรศาสนาอันเป็นของแท้ดั้งเดิม ดังนั้น トラบโดที่ยังมีพระไตรปิฎกอยู่ เราก็ยังมีโอกาสที่จะรู้จักพระพุทธรศาสนาและได้รับประโยชน์ที่แท้จริงที่พึงได้จากพระศาสนาอันประเสริฐนี้

จึงหวังว่า พระไตรปิฎกบาลีจะเป็นสื่อที่เสมือนพระธรรมทูตผู้จาริกไปกว้างไกล โดยทำหน้าที่แสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามตรงสุดท้าย ตามพระพุทธรโอวาทที่ทรงส่งพระสาวกรุ่นแรกไปประกาศพระศาสนา เพื่อให้สัมฤทธิ์จุดหมายแห่งการแผ่ขยายประโยชน์สุขแก่พหุชน คือประชาชนชาวโลกทั้งมวลสืบไป

บันทึกของผู้แปล

ฉบับแปลภาษาอังกฤษของหนังสือเล่มนี้ ได้อาศัยข้อมูลที่เฟ้นจาก ๓ แหล่ง ดังนี้

- หนังสือ รู้จักพระไตรปิฎก เพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้
- หนังสือ ธรรมเนียมกรรมกาย
- คำนำในพระไตรปิฎกบาลีอักษรโรมันฉบับใหม่ ที่จัดพิมพ์โดย กองทุนสนทนาศรรณนาสุข ในพระสังฆราชูปถัมภ์

ในเรื่องศัพท์พระพุทธศาสนา ผู้แปลยังได้ปรึกษาหนังสืออื่นๆ อีกหลายฉบับ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

- พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ของท่านเจ้าคุณพระธรรม

□ปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

• *Buddhist Dictionary: Manual of Buddhist Terms and Doctrines* by Ven. Nyanatiloka, fourth revised edition edited by Ven. Nyanaponika

• *A Pali-English Glossary of Buddhist Technical Terms* by Ven. Bhikkhu Ṭhāṇamoli, edited by Ven. Bhikkhu Bodhi

• *Concise Pali-English Dictionary* by Ven. A. P. Buddhadatta Mahāthera

• *Guide to the Tipiṭaka: Introduction to the Buddhist Canon* published by White Lotus Co. Ltd.

จึงขอจารึกความขอบพระคุณต่อท่านผู้เรียบเรียงและท่านบรรณาธิการ หนังสือดังกล่าวข้างต้น และขอกราบขอบพระคุณท่านเจ้าคุณ □พระธรรมปิฎก ที่เมตตาอนุญาตให้จัดเตรียมฉบับแปลภาษาอังกฤษจากข้อเขียนของท่านที่จัดเรียงเนื้อหาใหม่นี้ อีกทั้งช่วยอ่านฉบับแปลให้ในเวลาอันกระชั้นยิ่ง และให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์อย่างมากสำหรับฉบับแปลที่ดีพิมพ์ในวารสาร

และฉบับสองภาษานี้ ส่วนข้อบกพร่องใดๆ ไม่ว่าในด้านภาษาหรือในด้านอื่นๆ
พึงถือเป็นความรับผิดชอบของผู้แปลแต่ผู้เดียวไม่ว่าในกรณีใดทั้งสิ้น